

**БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ ІНСТИТУТ
НЕПЕРЕРВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ**

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ
«УНІВЕРСИТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ ОСВІТИ»
БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ ІНСТИТУТ НЕПЕРЕРВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ
ОСВІТИ**

Кафедра педагогіки, психології та менеджменту
(назва кафедри)

**ЕЛЕКТРОННИЙ НАВЧАЛЬНИЙ КУРС
«КОМУНІКАТИВНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОГО
РОЗВИТКУ ПЕДАГОГА ЗП(ПТ)О»**
(назва)

СХВАЛЕНО

кафедрою педагогіки, психології та
менеджменту
протокол № 1 від « 02 » січня 2024 р.
завідувач кафедри

Володимир КУЛШОВ

Біла Церква 2024

Категорія слухачів: педагогічні працівники закладів професійної (професійно-технічної) освіти галузі знань 01 «Освіта»

Розробник: Мамчур Лідія Іванівна, професор кафедри педагогіки, психології та менеджменту Білоцерківського інституту неперервної професійної освіти.

Мамчур Л.І. Комунікативні засади професійного розвитку педагога ЗП(ПТ)О: електронний навчальний курс. Біла Церква: БІНПО ДЗВО «УМО» НАПН України, 2024. 84 с.

Актуальність курсу визначається потребою у підготовці і перепідготовці педагогів нової формації, необхідністю професійного розвитку працівників педагогічної сфери. Для здійснення стратегічних напрямів діяльності закладів освіти педагоги повинні мати високий рівень комунікативної компетентності, розвинені вміння ефективно спілкуватися, оскільки це невід’ємна частина професійно-педагогічної діяльності, що має важливе значення у процесі формування та професійного становлення підростаючого покоління.

Мета курсу – розвивати та вдосконалювати у педагогів професійної (професійно-технічної) освіти комунікативну компетентність, підвищувати і розвивати їх комунікативний потенціал та здатність до ефективного педагогічного спілкування, виробити вміння та навички інтерпретації невербальної поведінки, вмінь ефективно спілкуватися і слухати, взаємодіяти в діловому спілкуванні, проєктувати програми комунікативного зростання та соціалізації, досягати консенсусу в комунікативних процесах між викладачем і здобувачем освіти.

Електронний курс розроблено для педагогічних працівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти галузі знань 01 «Освіта» на всіх етапах курсів підвищення кваліфікації за різними моделями навчання (очною, заочною, очно-дистанційною, дистанційною).

Електронний курс розраховано на 6 год., із яких 2 год. – лекція, 4 год. – семінарські заняття.

© БІНПО УМО НАПН України, 2024

© Мамчур Л.І., 2024

ЗМІСТ ЕЛЕКТРОННОГО НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ

1	Анотація електронного курсу	4
2	Типова освітня програма електронного курсу	7
3	Профіль Типової освітньої програми електронного навчального курсу	10
4	Тематичний план викладу та засвоєння матеріалів електронного навчального курсу	18
5	Навчально-методичні матеріали	19
	теоретичний навчальний матеріал	19
	практичні / семінарські заняття	37
	завдання до семінарських занять	69
	завдання для самостійної роботи	70
	індивідуальні завдання	73
	модульний контроль	74
	комплекс тестових завдань для самоконтролю й самооцінки	77
	глосарій ключовий слів	81
6	Консультаційний пункт	82
7	Цифрова бібліотека до електронного навчального курсу	82

1. АНОТАЦІЯ ЕЛЕКТРОННОГО КУРСУ

Актуальність курсу. Наука, освіта, новітні технології в умовах євроінтеграційних процесів і глобалізації ринку праці зумовлюють нові виклики та перспективи професійного розвитку працівників педагогічної сфери. Для здійснення стратегічних напрямів діяльності закладів освіти педагоги мають мати високий рівень комунікативної компетентності, вміння ефективно спілкуватися, оскільки це невід’ємна частина професійно-педагогічної діяльності, що має важливе значення у процесі формування та професійного становлення підростаючого покоління. Комунікативна компетентність педагога професійної (професійно-технічної) освіти, як складник його фахової діяльності, створює соціально-психологічну основу взаємодії і сприяє інтенсивному включенню у виробничу діяльність, забезпечуючи її якісний результат.

Конкуренція на ринку праці в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення в Україні вимагають від сучасного педагога професійної (професійно-технічної) освіти не тільки готувати кадри професіоналів для виробництва і сфери послуг, а й виховувати Людину, вчити любити рідне слово, рідну землю, Україну, працювати на її благо.

Однією з найвиразніших ознак сучасної освіти в Україні є її компетентнісна зорієнтованість. Компетентнісна орієнтація української освіти є необхідною і актуальною, адже реалізація компетентнісного підходу в навчанні визначає головні напрями модернізації національної освітньої системи навчання, розроблення ефективних технологій навчання у закладах професійної (професійно-технічної) освіти. Модернізація системи освіти в сучасних реаліях спричиняє підвищені вимоги до фахівця педагогічної сфери, котрий є вчителем і наставником для здобувачів освіти – молодого покоління, що буде жити і творити в майбутні роки повоєнного відновлення України. Сучасні освітні завдання стосуються професіоналізму і комунікативної компетентності педагога, котрий має провадити ефективну суб’єкт-суб’єктну взаємодію із усіма учасниками навчально-виховного та навчально-виробничого процесу українською державною мовою.

Зміни, що відбулися у свідомості громадян сучасної України, вимагають перегляду стратегії освіти – головного завдання державної освітньої політики. Зростання соціальної ролі педагога як громадянина суверенної України зумовлює необхідність формування комунікативної компетентності фахівця, здатного вміло і правильно використовувати засоби української літературної мови у професійній діяльності, в різних сферах життєвого спілкування, зберігати й примножувати цінності та ідеали народу.

Фахова компетентність педагога має ґрунтуватись на спеціальних професійних знаннях, уміннях, навичках та досвіді їх застосування у практичній діяльності і, безперечно, на комунікативній компетентності, що включає мовні, мовленнєві, дискурсивні, соціокультурні, діяльнісні знання, вміння і навички, що повинні забезпечувати правильне й доречне використання української літературної мови в різних сферах і стилях мовлення, конкретному контексті, ситуації професійного корпоративного спілкування, певній педагогічній комунікативній ситуації, знаходження адекватного стилю і тону комунікації, враховуючи особистість співрозмовника, обставини спілкування та стратегії комунікативно-мовленнєвої взаємодії. У процесі комунікативної діяльності педагог нової генерації має виявляти толерантне ставлення до цінностей педагогічного колективу, здатність спілкуватися та співпрацювати з членами колективу та здобувачами освіти на основі взаємоповаги і взаємодовіри задля досягнення поставлених комунікативних і навчально-виховних цілей.

Комунікативна компетентність є цінним професійним інструментом педагогічної діяльності педагога у закладах освіти, оскільки на зовнішньому рівні сприяє формуванню позитивного іміджу закладу освіти, а на внутрішньому – утворює систему професійних та моральних цінностей викладача і здобувача освіти. Комунікативна культура педагога є джерелом вияву його комунікативної компетентності, компетентності спілкування державною українською мовою, наукової і загальної ерудиції, педагогічної майстерності, духовного багатства, виявом його творчої індивідуальності, гнучості.

Розвиток мовної особистості сучасного педагога, його комунікативної компетентності під час фахової підготовки як ключової, життєво важливої та професійно необхідної особистісної професійної якості є визначальною здатністю до партнерства, комунікативної взаємодії, педагогічного дискурсу з членами закладу освіти та здобувачами освіти, від чого значною мірою залежить розвиток та процвітання педагогічної організації, ефективність навчально-виховного й навчально-виробничого процесу, сучасний стан і післявоєнний розвиток незалежної України.

Мета курсу – розвивати та вдосконалювати у педагогів професійної (професійно-технічної) освіти комунікативну компетентність, підвищувати і розвивати їх комунікативний потенціал та здатність до ефективного педагогічного спілкування, виробити вміння та навички інтерпретації невербальної поведінки, вмінь ефективно спілкуватися і слухати, взаємодіяти в діловому спілкуванні, проєктувати програми комунікативного зростання та

соціалізації, досягати консенсусу в комунікативних процесах між викладачем і здобувачем освіти.

Завдання курсу:

- розвиток, систематизація та вдосконалення комунікативної компетентності у педагогів професійної (професійно-технічної) освіти, підвищення і розвиток їх комунікативного потенціалу та здатності до ефективного педагогічного спілкування;

- розвиток науково-освітнього інтересу до вивчення питань мовної комунікації в структурі людської цивілізації шляхом самоосвіти та самовдосконалення;

- оволодіння основними поняттями і категоріями мовної комунікації, культури спілкування для здійснення високого рівня комунікативної компетентності у педагогічній інтеракції;

- забезпечення мотивації і внутрішньої потреби у дотриманні норм комунікативної культури та мовленнєвого етикету у педагогічному колективі та зі здобувачами освіти;

- формування гуманної позиції в процесі активної комунікації з різними суб'єктами педагогічної діяльності;

- розвиток потреб у рефлексії, самовдосконаленні та саморозвитку комунікативної компетентності як особистісно-професійної якості педагога сучасного закладу освіти.

Матеріали курсу спрямовано на розвиток комунікативної компетентності, *спілкування державною мовою, освітологічної, андрагогічної, професійно-педагогічної, інноваційної компетентностей, компетентності з інформальної освіти та професійно-особистісного розвитку педагогічних працівників.*

Курс «Комунікативні засади професійного розвитку педагога ЗП(ПТ)О» складається із таких тем: «Мовно-комунікативні основи професійної педагогічної діяльності.», «Технології реалізації комунікативних та мовних аспектів педагогічного спілкування», «Мовна культура і комунікативна поведінка фахівця у педагогічному спілкуванні».

Курс розраховано на 6 год., із яких 2 год. – лекція, 4 год. – семінарські заняття.

Курс розроблено для педагогічних працівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти галузі знань 01 «Освіта» на всіх етапах курсів підвищення кваліфікації за різними моделями навчання (очною, заочною, очно-дистанційною, дистанційною).

Реалізація завдань для досягнення результатів спецкурсу здійснюється шляхом:

- самостійного опрацювання слухачами навчального матеріалу.
- виконання контрольних-діагностичних завдань, спрямованих на вдосконалення вмінь і навичок на практиці застосовувати набуті теоретичні знання;
- участі в рефлексійно-оцінювальному блоці з метою використання здобутих знань, умінь та навичок у професійно-педагогічній діяльності;
- написанні та захисту на підсумковому етапі випускної роботи/проекту (на вибір).

2. ТИПОВА ОСВІТНЯ ПРОГРАМА ЕЛЕКТРОННОГО КУРСУ «КОМУНІКАТИВНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ПЕДАГОГА ЗП(ПТ)О»

Пояснювальна записка

Актуальність електронного курсу. Наука, освіта, новітні технології в умовах євроінтеграційних процесів і глобалізації ринку праці зумовлюють нові виклики та перспективи професійного розвитку працівників педагогічної сфери. Для здійснення стратегічних напрямів діяльності закладів освіти педагоги мають мати високий рівень комунікативної компетентності, вміння ефективно спілкуватися, оскільки це невід’ємна частина професійно-педагогічної діяльності, що має важливе значення у процесі формування та професійного становлення підростаючого покоління. Комунікативна компетентність педагога професійної освіти, як складник його фахової діяльності, створює соціально-психологічну основу взаємодії і сприяє інтенсивному включенню у виробничу діяльність, забезпечуючи її якісний результат.

Конкуренція на ринку праці в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення в Україні вимагають від сучасного педагога професійної (професійно-технічної) освіти не тільки готувати кадри професіоналів для

виробництва і сфери послуг, а й виховувати Людину, вчити любити рідне слово, рідну землю, Україну, працювати на її благо.

Фахова компетентність педагога має ґрунтуватись на спеціальних професійних знаннях, уміннях, навичках та досвіді їх застосування у практичній діяльності і, безперечно, на комунікативній компетентності, що включає мовні, мовленнєві, дискурсивні, соціокультурні, діяльнісні знання, вміння і навички, що повинні забезпечувати правильне й доречне використання української літературної мови в різних сферах і стилях мовлення, конкретному контексті, ситуації професійного корпоративного спілкування, певній педагогічній комунікативній ситуації, знаходження адекватного стилю і тону комунікації, враховуючи особистість співрозмовника, обставини спілкування та стратегії комунікативно-мовленнєвої взаємодії. У процесі комунікативної діяльності педагог нової генерації має виявляти толерантне ставлення до цінностей педагогічного колективу, здатність спілкуватися та співпрацювати з членами колективу та здобувачами освіти на основі взаємоповаги і взаємодовіри задля досягнення поставлених комунікативних і навчально-виховних цілей.

Комунікативна компетентність є цінним професійним інструментом педагогічної діяльності педагога у закладах освіти, оскільки на зовнішньому рівні сприяє формуванню позитивного іміджу закладу освіти, а на внутрішньому – утворює систему професійних та моральних цінностей викладача і здобувача освіти. Комунікативна культура педагога є джерелом вияву його комунікативної компетентності, компетентності спілкування державною українською мовою, наукової і загальної ерудиції, педагогічної майстерності, духовного багатства, виявом його творчої індивідуальності, гнучості.

Розвиток мовної особистості сучасного педагога, його комунікативної компетентності під час фахової підготовки як ключової, життєво важливої та професійно необхідної особистісної професійної якості є визначальною здатністю до партнерства, комунікативної взаємодії, педагогічного дискурсу з членами закладу освіти та здобувачами освіти і значною мірою залежить розвиток та процвітання педагогічної організації, ефективність навчально-виховного й навчально-виробничого процесу, сучасний стан і післявоєнний розвиток незалежної України.

Мета курсу – розвивати та вдосконалювати у педагогів професійної (професійно-технічної) освіти комунікативну компетентність, підвищувати і розвивати їх комунікативний потенціал та здатність до ефективного педагогічного спілкування, виробити вміння та навички інтерпретації

невербальної поведінки, вмінь ефективно спілкуватися і слухати, взаємодіяти в діловому спілкуванні, проєктувати програми комунікативного зростання та соціалізації, досягати консенсусу в комунікативних процесах між викладачем і здобувачем освіти.

Завдання курсу «Комунікативні засади професійного розвитку педагога ЗП(ПТ)О» є:

- розвиток, систематизація та вдосконалення комунікативної компетентності у педагогів професійної (професійно-технічної) освіти, підвищення і розвиток їх комунікативного потенціалу та здатності до ефективного педагогічного спілкування;

- розвиток науково-освітнього інтересу до вивчення питань мовної комунікації в структурі людської цивілізації шляхом самоосвіти та самовдосконалення;

- оволодіння основними поняттями і категоріями мовної комунікації, культури спілкування для здійснення високого рівня комунікативної компетентності у педагогічній інтеракції;

- забезпечення мотивації і внутрішньої потреби у дотриманні норм комунікативної культури та мовленнєвого етикету у педагогічному колективі та зі здобувачами освіти;

- формування гуманної позиції в процесі активної комунікації з різними суб'єктами педагогічної діяльності;

- розвиток потреб у рефлексії, самовдосконаленні та саморозвитку комунікативної компетентності як особистісно-професійної якості педагога сучасного закладу освіти.

Матеріали курсу спрямовано на розвиток комунікативно-корпоративної компетентності *спілкування державною мовою, освітологічної, андрагогічної, професійно-педагогічної, інноваційної компетентностей, компетентності з інформальної освіти та професійно-особистісного розвитку педагогічних працівників.*

Курс розраховано на 6 год., із яких 2 год. – лекція, 4 год. – семінарські заняття.

Курс розроблено для педагогічних працівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти галузі знань 01 «Освіта» на всіх етапах курсів підвищення кваліфікації за різними моделями навчання (очною, заочною, очно-дистанційною, дистанційною).

Навчально-методичне забезпечення курсу представлено науково-методичними матеріалами (лекція, семінарські заняття, проблемно-пошукові питання для самостійної та індивідуальної роботи слухача, тести, методичні рекомендації) і списком рекомендованих джерел до тематики електронного курсу.

3. Профіль типової освітньої програми електронного навчального курсу

Профіль Типової освітньої програми електронного курсу «Комунікативні засади професійного розвитку педагога ЗП(ПТ)О»			
Обсяг курсу	0,2 ЄКТС кредиту На опанування матеріалів електронного курсу передбачено 6 академічних годин, що відповідає 0,2 ЄКТС кредиту		
Рівень програми	Безперервний професійний розвиток фахівців шляхом формальної, неформальної та інформальної освіти		
А	Мета		
	розвиток, систематизація та вдосконалення комунікативної компетентності у педагогів професійної (професійно-технічної) освіти, підвищення і розвиток їх комунікативного потенціалу та здатності до ефективного педагогічного спілкування, вироблення навичок інтерпретації невербальної поведінки, вмінь ефективно спілкуватися і слухати, взаємодіяти в діловому спілкуванні, проєктувати програми комунікативного зростання та соціалізації, досягати консенсусу в комунікативних процесах між викладачем і здобувачем освіти.		
В	Характеристика типової програми		
1.	<table border="1" style="width: 100%;"> <tr> <td style="width: 30%;">Функціональна спрямованість</td> <td>Професійний розвиток й удосконалення комунікативної компетентності сучасного педагога закладів професійної (професійно-технічної освіти), компетентності спілкування державною українською мовою, що включає стратегії і тактики, механізми і прийоми забезпечення ефективності процесу</td> </tr> </table>	Функціональна спрямованість	Професійний розвиток й удосконалення комунікативної компетентності сучасного педагога закладів професійної (професійно-технічної освіти), компетентності спілкування державною українською мовою, що включає стратегії і тактики, механізми і прийоми забезпечення ефективності процесу
Функціональна спрямованість	Професійний розвиток й удосконалення комунікативної компетентності сучасного педагога закладів професійної (професійно-технічної освіти), компетентності спілкування державною українською мовою, що включає стратегії і тактики, механізми і прийоми забезпечення ефективності процесу		

		продуктивного. Ефективного і результативного педагогічного спілкування зі здобувачами освіти.
2.	Фокус Типової програми	Програма зорієнтована на безперервний професійний розвиток педагогічних працівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти, здатних до організації освітнього процесу державною українською мовою на високому науково-методичному рівні, н вдосконалення комунікативної компетентність педагога, яка запорукою ефективної навчально-пізнавальної і навчально-виробничої комунікації, в якій педагог реалізовує педагогічний дискурс, використовує адекватний стиль і тон спілкування.
3.	Орієнтація Типової програми	Типова програма електронного курсу орієнтовна на розвиток загальних і фахових компетентностей педагогічних працівників ЗП(ПТ)О в умовах формальної, неформальної та інформальної освіти.
4.	Особливості типової програми	Типова програма електронного курсу орієнтована на розвиток загальних і фахових компетентностей педагогічних працівників ЗП(ПТ)О, які мають високий рівень фахової компетентності, здатні провадити ефективну суб'єкт-суб'єктну взаємодію із усіма учасниками навчально-виховного та навчально-виробничого процесу українською державною мовою. Особливості електронного курсу: - розвиток, систематизація та вдосконалення комунікативної компетентності у педагогів професійної (професійно-технічної) освіти, підвищення і розвиток їх комунікативного потенціалу та здатності до ефективного педагогічного

		<p>спілкування;</p> <ul style="list-style-type: none"> - розвиток науково-освітнього інтересу до вивчення питань мовної комунікації в структурі людської цивілізації шляхом самоосвіти та самовдосконалення; - оволодіння основними поняттями і категоріями мовної комунікації, культури спілкування для здійснення високого рівня комунікативної компетентності у педагогічній інтеракції; - забезпечення мотивації і внутрішньої потреби у дотриманні норм комунікативної культури та мовленнєвого етикету у педагогічному колективі та зі здобувачами освіти; - формування гуманної позиції в процесі активної комунікації з різними суб'єктами педагогічної діяльності; - розвиток потреб у рефлексії, самовдосконаленні та саморозвитку комунікативної компетентності як особистісно-професійної якості педагога сучасного закладу освіти. <p>Проходження навчання за кожною темою завершується відповідним видом контролю (проблемно-пошукові питання, завдання для самостійної роботи, тести).</p>
5.	Цільова група	Електронний курс розроблено для педагогічних працівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти галузі знань 01 «Освіта» на всіх етапах курсів підвищення кваліфікації за різними моделями навчання (очною, заочною, очно-дистанційною, дистанційною).
С	Професійні вимоги (компетенції) і продовження навчання	
1.	Професійні вимоги (компетенції)	Визначає посадова інструкція фахівця

2.	Продовження навчання	Типова програма передбачає можливість подальшого розширення та поглиблення знань, умінь, навичок педагогічних працівників ЗП(ПТ)О в системі неформальної та інформальної освіти.
D	Стиль і методика навчання	
1.	Підходи до викладання і навчання	<p>Розвиток загальних і фахових компетентностей педагогічних працівників ЗП(ПТ)О у процесі їх практичного застосування, оновлення і поповнення професійних знань, оновлення, поглиблення і систематизація знань про природу і сутність мовної комунікації, її роль у житті та діяльності, розвитку суспільства і фахівця-педагога; особливостей та складників комунікативної компетентності для забезпечення успішної педагогічної діяльності; специфіки міжособистісного спілкування, законів і правил комунікативної взаємодії із учасниками навчального процесу.</p> <p>Навчання проходить за різними моделями (очною, заочною, очно-дистанційною, дистанційною) із використанням компетентнісного, андрагогічного, особистісно-орієнтованого, діяльнісного підходів та інноваційних технологій навчання: інтерактивних, проблемних, кейс-технологій, практичних завдань, тестів тощо.</p>
2.	Система оцінювання	Результати навчання за Типовою програмою оцінюються (зараховано/ не зараховано) на основі: підготовки відповідей на проблемно-пошукові питання, виконання завдань самостійної роботи, виконання тестових завдань.
E	Програмні компетентності	

1	<p>Ключові компетентності</p> <p><i>Спілкування державною мовою</i></p>	<p>розширення професійного словникового запасу, розвиток вміння лаконічно та зрозуміло формулювати думку, аргументувати, доводити правильність тверджень, усно і письмово висловлюватися, сприймати, розуміти й інтерпретувати поняття і факти, використовувати мовні засоби в освітньому процесі, викликати почуття естетичного задоволення у спілкуванні, обирати мовні і мовленнєві засоби з урахуванням морального кодексу і культурних традицій (дотримання мовного етикету, доречність мови)</p>
2.	<p>Загальні компетентності</p> <p><i>Освітологічна</i></p>	<p>здатність інтегрувати знання з сучасної педагогіки, психології та філософії, освітньої політики й економіки освіти в цілісну стратегію професійної діяльності на засадах людиноцентризму, демонструвати відданість принципам доброчесності, фундаментальним загальнолюдським та національним цінностям у освітній діяльності. Вона також включає конкретні прикладні знання, навички та вміння, які дозволяють особам успішно виконувати конкретні функції освітній сфері. Функціональний компонент включає когнітивну, методологічну, технологічну та лінгвістичну здатності. Міжперсональна освітня компетентність передбачає вміння активно співпрацювати з різними педагогічними колективами та стейкхолдерами. Критичне мислення спрямоване на ефективне використання системного мислення для виважених</p>

		суджень і рішень зі складних проблем.
3.	Загальнопрофесійні компетентності <i>андрагогічна компетентність</i>	єдність теоретичної та практичної готовності старшого майстра до виконання своїх професійних функцій, яка характеризує не тільки діяльність, але й самого майстра виробничого навчання як суб'єкта в його самостійної, відповідальної та ініціативної взаємодії зі світом; інтегрує професійні та особистісні якості педагога, спрямовує на оволодіння знаннями та цілеспрямоване їх використання у прогнозуванні, плануванні та реалізації діяльності, активізує андрагога на розвиток особистих здібностей, у прагненні до саморозвитку і самореалізації.
4.	Спеціальні (фахові) компетентності <i>професійно-педагогічна компетентність</i> <i>інноваційна</i>	здатність планувати, організовувати та контролювати діяльність суб'єктів освітнього процесу закладів професійної освіти та власну професійну діяльність в умовах реформ і соціальних трансформацій; вибирати оптимальні прийоми, методи та форми навчання; застосувати інноваційні технології на основі володіння технологіями створення сприятливих умов для освітнього процесу. здатність педагога забезпечувати використання інновацій у освітньому процесі, поглиблювати спеціальні теоретичні знання з педагогічної інноватики, розвивати уміння ефективного застосування інноваційних педагогічних технологій на практиці через систему мотивів, знань, умінь, навичок, особистісних якостей педагога;

	<p><i>компетентність з інформальної освіти та професійно-особистісного розвитку</i></p>	<p>здатність організувати професійний саморозвиток, самонавчання, самовдосконалення і самореалізацію впродовж життя шляхом формальної, неформальної та інформальної освіти; розвивати (саморозвивати) і вдосконалювати (самовдосконалювати) професійно важливі якості особистості, цінності, що спрямовані на всебічний розвиток особистості всіх суб'єктів освітнього процесу як найвищої цінності суспільства тощо.</p>
F	Програмні результати навчання	
	<p>Знання і розуміння</p>	<ul style="list-style-type: none"> - теоретичних відомостей про природу і сутність мовної комунікації, її роль у житті та діяльності, розвитку суспільства і людини; - складників комунікативної компетентності для забезпечення успішної педагогічної діяльності; - основних функцій, їх особливостей у професійному спілкуванні, під час навчально-виховного і навчально-виробничого процесу; - специфіки міжособистісного спілкування, законів і правил комунікативної взаємодії із членами педагогічного колективу та здобувачами освіти; - теоретичних відомостей про цілі, стратегії, тактики сучасної мовної комунікації; - вербальних, інтонаційних та позамовних засобів виразності у процесі комунікування; - особливостей структурних форм (монологу, діалогу, полілогу) у професійному вербальному спілкуванні;

		<ul style="list-style-type: none"> - важливості розуміння і слухання у процесах словесної комунікації; - гендерних аспектів сучасного спілкування; - комунікативно-риторичних якостей мовлення та правил мовленнєвого етикету українців; - ролі та значущості державної української мови у професійній діяльності.
	<p>Розвинені вміння</p>	<ul style="list-style-type: none"> - використовувати набуті знання та вміння з мовно-комунікативної теорії для забезпечення ефективної комунікації з членами педагогічного колективу і здобувачами освіти; - володіти різними видами усного монологічного, діалогічного, полілогічного (публічного) спілкування; - використовувати засоби досягнення правильності, точності, чистоти, виразності, доречності, різноманітності та багатства української мови у професійній діяльності; - володіти сучасними комунікативно-риторичними якостями мовлення; - дотримуватися вимог педагогічного такту та правил мовленнєвого етикету у практичній діяльності; - формувати особисте бачення педагогічної ситуації й самостійно визначати морально-етичні шляхи її розв'язання засобами комунікації; - визначати цілі й стратегії мовної комунікації, вміло обирати стиль спілкування; - дотримуватися законів мовної комунікації, враховуючи гендерні аспекти спілкування;

		- постійно і беззмінно застосовувати державну українську мову під час професійного спілкуванні у закладах освіти.
	Диспозиції (цінності, ставлення)	<ul style="list-style-type: none"> - гуманістична спрямованість освітнього процесу; - людиноцентризм, цінність особистості; - професійно-ціннісні орієнтації; - готовність до реалізації сучасних цілей освіти; - усвідомлення необхідності постійного професійного розвитку; - просування демократичних цінностей у освітній процес; рефлексія власної професійної діяльності.
Ключові слова		
Афективно-оцінна комунікація; комунікативна грамотність; комунікативна компетентність; комунікативна стратегія; комунікативна тактика; комунікативний намір (інтенція); комунікативні закони спілкування; комунікація; культура вербального спілкування; міжособистісна комунікація; мовна (вербальна) комунікація; мовна особистість; мовний (вербальний) код; невербальні засоби; функції комунікації.		

4. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ВИКЛАДУ ТА ЗАСВОЄННЯ МАТЕРІАЛІВ ЕЛЕКТРОННОГО НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ

Тематичний план	Форми роботи, кількість годин					
	Усього годин	Лекції	Семінарське заняття	Самостійна робота	К-сть годин контролю	Вид контролю
Тема 1. Мовно-комунікативні основи професійної педагогічної діяльності.	2	2				
СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ №1. Технології реалізації комунікативних та мовних аспектів педагогічного спілкування.	2		2			
ТЕСТОВИЙ КОНТРОЛЬ						

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 2. Мовна культура і комунікативна поведінка фахівця у педагогічному спілкуванні	2		2			
ТЕСТОВИЙ КОНТРОЛЬ						
УСЬОГО ГОДИН	6	2	4			

5. НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ

Теоретичний навчальний матеріал

Тема 1. МОВНО-КОМУНІКАТИВНІ ОСНОВИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.

План.

1. Мова як основний засіб суспільного розвитку і самовираження фахівця.
2. Природа і сутність мови, мовної комунікації.
3. Комунікативна компетентність особистості як підгрунття професійної діяльності особистості.
4. Функції психолого-педагогічного спілкування фахівця.
5. Тенденції розвитку й реалізації педагогічного спілкування.
6. Особливості міжособистісного спілкування, його цілі й стратегія.
7. Засоби виховання культури спілкування педагога професійної освіти.

Література: 1, 4, 5, 6, 8, 10, 12, 14.

1. Мова як основний засіб суспільного розвитку і самовираження фахівця.

Мова – найбільше диво й найпотрібніша річ з-поміж усього, що створило людство. Без мови не було б людини, адже тільки завдяки мові особистість розвивається, духовно зростає. Мови – різні, своєрідні, неповторні. Усі мови є продуктом суспільства, виконують однакові функції. Звідси зрозумілий інтерес людини до мови як важливого і необхідного засобу життєдіяльності особистості як члена суспільства:

- навчити правильно говорити мовою народу – основне завдання сім'ї, школи, держави;
- володіти мовою з абсолютною правильністю, уникати мовних хибів (простежувалося в індіанських племенах);
- ретельно вивчати мову і передавати її нащадкам (греки, давні індійці, римляни);

- обєригати мову на рївнї держави. Мовне питання є частиною державної полїтики. Надзвичайно великого значення вивченню рїдної мови (державної), її функціювання надають уряди, громадськїсть країн, дбаючи про їнтеллектуальне зростання свого суспїльства (США, Польща, Японїя, Індонезїя, Індїя, Францїя, Україна та їн.).

Людська мова має знаковий характер, адже є системою умовних знаків, за кожним з яких закрїплене певне значення (наприклад, говорячи про мокрї опади, ми кажемо «*Дощ їде*»; нїмцї – «*Es regnet*»; англїйцї – «*It rains*»). Кожен вимовляє їнакше, але всї уявляють те саме явище природи. Однак не все, що є в мовї, можна вважати знаком, а лише те, що служить для передачі їнформацїї. Окремий звук – це не знак, бо нїчого не означає. Лексема, що реалїзується самостїйно, – це справжнїй знак.

Мовнї знаки є умовними, тобто так їсторично склалося, що предмет, об'єкт, суб'єкт в певному суспїльствї називають так, а не їнакше (наприклад, прозора безбарвна рїдина без запаху смаку для українцїв – «*вода*», англїйцїв – «*water*», латинян – «*aqua*»). Один ї той же предмет може в мовї мати рїзнї назви (Наприклад, в українськїй – *лелека, чорногуз, бусол; пївень, когут; кукурудза – кендерїця, пшїнка*). Знак – це не копія предмета, а його замїнник (Наприклад, «*бриз*» говоримо, але не вїдчуємо морського вїтру, а лише уявляємо не морозний день, а лїтню погожу днину на березї моря. Знак – ситуативний, має певне значення тїльки в данїй системї мови (наприклад, слово «*бук*» українською мовою – це дерево, «*Book*» англїйською – книжка. Слово «*луна*» в українськїй мовї – «*вїдбиття звукїв, вїдгомїн*»; у росїйськїй – «*небесне свїтило*»; у болгарськїй – «*мїсяць*», «*родимка*»; у польськїй – «*заграва*»). Знаки в своїй сукупностї становлять мову тому, що всї, хто спїлкується цїєю мовою, однаково вживають ї знак матерїальний, тобто доступний для сприймання. Усна мова – це коливання повїтря, яке дїє на барабаннї перетїнки наших вух. Писемна мова – це залишки чорнила, фарби на паперї, якї ми сприймаємо нашим зором. Знак довїльний, певною мїрою випадковий. Але вїн позначає саме це, а не їнше явище, ї люди, сприймаючи його, уявляють саме те, що вїн позначає, а не щось їнше. Знаки в своїй сукупностї становлять мову. Тому що всї, хто спїлкується цїєю мовою, однаково вживають ї однаково розумїють їх.

Людське спїлкування – особливий вид дїяльностї. Жива людська мова в спїлкуванні виявляється як комунїкативний код, тобто мова перебуває в складнїй взаємодїї з елементами їнших знакових систем (жестами, мїмікою поставами тїла, одягом, запахами). Мовне спїлкування зумовлене рїзними чинниками: ситуативними (час ї мїсце спїлкування, органїзацїя часу ї простору), соцїальними (соцїальнї ролї учасникїв спїлкування: керївник

підлеглий, колега – колега, викладач – студент), віковими (старший – молодший, бабуся – онук), гендерними (чоловік – жінка), психологічними і психічними (темперамент, настрій, душевний і духовний світ).

Розвиток і стан мови значною мірою залежить від стану суспільства. Мова відображає зміни в усіх сферах суспільства, що суттєво різнить мову від інших суспільних явищ. До основних суспільних змін, що позначаються на мові, належать:

1. Мова відображає особливості соціальної організації суспільства. Стан мови залежить від характеру економічних формацій і форми держави. Так, для феодалізму характерний розпад держави на дрібні феоди. У зв'язку з цим виникає багато територіальних говірок. За капіталізму колишні дрібні територіально-адміністративні одиниці об'єднують, виникають нації. Спільний ринок вимагає єдиної мови для держави. Усе це зумовлює нівеляцію діалектів і формування національної мови.

2. У мові відображається соціальна диференціація суспільства. Суспільство диференціюється за класовою, становою, майновою і професійною ознаками. Це позначається на класовому використанні мови, функціонування професійних підмов, жаргонів, аргю.

3. У мові відображаються демографічні зміни. Збільшення чи зменшення населення, зміни в його складі, чисельності етносів, зрушення у співвідношенні між міським і сільським населенням – все це певною мірою впливає на мову.

4. У мові відображений розвиток культури суспільства. Саме з розвитком культури пов'язане збагачення словника, розширення сфери вживання літературної мови, її стилістична диференціація.

Упровадження писемності, а з нею поширення перекладів може навіть зумовити зміни в структурі мови. Як доведено мовознавцями, складнопідрядні речення набувають інтенсивного поширення тільки з виникненням і розповсюдженням письма. Отже, не зважаючи на те, що мова є об'єктивною реальністю, яка розвивається за своїми законами, історія різних мов засвідчує факти свідомого впливу суспільства на розвиток мови.

2. Природа і сутність мови, мовної комунікації.

Поняття «спілкування» і «комунікація» розглядаються вченими у площині філософії, лінгвістики, теорії мовної комунікації, психології, лінгводидактики та інших наук. Зарубіжні вчені надають перевагу терміну «комунікація», а в українському науковому просторі позиціонують два терміни – «спілкування» і «комунікація». Слово «комунікація» запозичено з англійської мови (communication) від латинського communicare, що означає

«повідомляти, перебувати у зв'язку, брати участь, об'єднуватися». Українськими відповідниками є слова спілкуватися, спілкування. Поняття «спілкування» і «комунікація» взаємопов'язані та взаємозалежні, але не тотожні. Спільним для них є зв'язок із процесом передачі інформації та мовою як стрижневим засобом передавання інформації. Відмінність – в акцентах, зумовлених ключовим аспектом у різних наукових дослідженнях: спілкування – передусім характеризує міжособистісну взаємодію, комунікація – інформаційний обмін між особистостями.

Спілкування – це своєрідна форма зв'язку людей у процесі їхньої пізнавально-трудої діяльності, обмін інформацією, що здійснюється за допомогою різних засобів, насамперед мови, а також дорожніх знаків, світлових, колірних, звукових сигналів, предметів-символів.

Спілкування – це складне багатогранне комплексне поняття, що охоплює всі можливі типи процесів взаємодії і взаємозв'язку людей: інформаційний (обмін інформацією), інтерактивний (зв'язки і впливи учасників) і перцептивний (сприйняття органами чуттів). Засоби спілкування поділяються на вербальні (словесні) та невербальні (несловесні). Невербальні засоби спілкування – це жести, міміка, рухи, погляд, поза, а також різні несловесні символи і знаки.

У сучасній науці найпоширенішою є аналітична модель спілкування, до складу якої входять три взаємопов'язані сторони: комунікативна, інтерактивна і перцептивна. Комунікативна сторона складається з обміну інформацією між комунікантами. Комунікація по відношенню до спілкування є частковим, конкретним поняттям і входить до його структури. Інтерактивна полягає в обміні не тільки інформацією, а і комунікативними діями учасників комунікації. Перцептивна сторона – це встановлення взаєморозуміння на основі взаємсприйняття комунікантами один одного. Схематично структуру спілкування можна показати так:

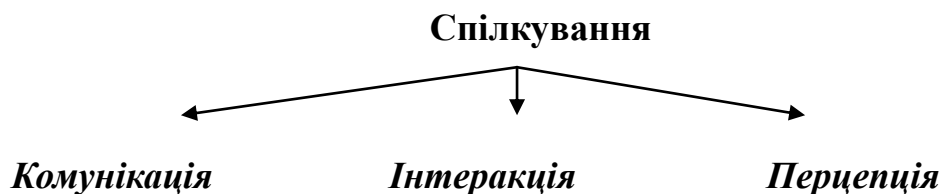

Рис 1. Структура спілкування

У процесі розвитку комунікативної компетентності необхідно виробляти вміння визначати контекст спілкування, розуміти співрозмовника за його комунікативними актами і невербальною поведінкою, враховувати комунікативну ситуацію та психологічні особливості партнера у спілкуванні.

Комунікація (від лат. *communicare* – повідомляти) – це цілеспрямований обмін змістовою інформацією, думками за допомогою певної семіотичної системи (передусім мови), специфічна форма взаємодії людей у процесі їх співдіяльності.

Комунікація характеризується певними особливостями:

- інформація не тільки передається, а й уточнюється і розвивається;
- комуніканти займають активну позицію у взаємодії;
- для передачі змістової інформації використовуються певні засоби спілкування, тобто способи кодування, передачі, переробки і розкодування семантичного наповнення повідомлення;
- використовується система вербальних і невербальних засобів передачі інформації;
- в умовах мовної комунікації можуть виникати специфічні інформаційні шуми і комунікативні бар'єри.

Комунікація, з урахуванням того, що основним засобом її реалізації є мова, може бути мовною (вербальною) і немовною (невербальною).

Мовна (вербальна) комунікація – це обмін змістовою інформацією між людьми за допомогою мови, що виявляється через вибір, створення, реалізацію й інтерпретацію мовних засобів усіх рівнів.

Мовна комунікація відбувається в різних комунікативних ситуаціях (викладач – студент, учитель – учень, мати – дитина, продавець – покупець, керівник – підлеглий) і добір засобів мови у кожній конкретній розмові повинен відповідати співрозмовникові, місцю і меті мовлення. Мовленнєва діяльність особистості найперше звернена до іншої людини для передачі, одержання, осмислення інформації та для обміну нею. Всі учасники комунікативної ситуації між собою є комунікантами, а їхня взаємодія за допомогою мови – комунікація.

За структурою мовна комунікація існує в усній та писемній формі у трьох видах відповідно до кількості учасників спілкування (монолог, діалог та полілог) і може бути кількох типів:

- ❖ короткочасна і довготривала, періодична і постійна;
- ❖ соціальна (спілкування між людьми відповідно до існуючих у даному суспільстві морально-етичних норм поведінки), ділова (на основі спільної діяльності комунікантів), духовна (співпереживання і взаємопроникнення у внутрішній світ співрозмовника);
- ❖ офіційна (на основі певних обмежень) і неофіційна (без заборон);
- ❖ усна, письмова і друкована;

- ❖ внутрішня, міжособистісна, публічна, масова;
- ❖ особистісно зорієнтована і соціально зорієнтована;
- ❖ закрита (спілкування на загальні теми), відкрита (висловлюється власна точка зору) і змішана (поєднує попередні форми);
- ❖ ініціативна (за власним бажанням) і вимушена (незалежно або й усупереч своїм бажанням).

Мовна комунікація є досить складною і широкою системою спілкування за допомогою мовних засобів. Процес мовлення, обміну думками між комунікантами – це завжди сьогочасна комунікативна ситуація з новим пошуком мовних засобів для формування і формулювання думки. Комунікація, що здійснюється за допомогою мови, розгортається послідовно в часі, свідомо поетапно здійснюється учасниками мовлення, тому має всі ознаки діяльності як процесу. Мовна комунікація – це різновид людської діяльності, що стоїть поряд з іншими видами діяльності (трудовою, пізнавальною, емоційною, творчою та ін.). Вона має основні складники – мотив, мету, дію, спосіб здійснення дії.

Невербальна (антонім до лат. *verbum* – слово) **комунікація** – це використання немовних засобів як засобу передачі інформації, організації взаємодії особистостей.

Невербальні (паралінгвістичні, немовленнєві) засоби зосереджуються в немовній знаковій системі (жесті, міміці, позі, погляді, інтонації тощо), що несе додаткову змістову інформацію. Невербальне спілкування супроводжує й доповнює мову, відображаючи зміст висловленого або сприйнятого. Інформація передається невербальними засобами, які сприймаються різними сенсорними системами: зором, слухом, тактильними відчуттями тощо.

У процесі комунікації вербальний і невербальний компоненти тісно взаємопов'язані. Під час усної комунікації змістова інформація повідомлення передається по-різному: 40% змісту за допомогою вербальних засобів (мови), 60% – невербальних засобів (жести, міміка, постава тіла, запахи тощо).

Мовленнєва діяльність, що реалізується у комунікативній взаємодії учасників спілкування, здатність говорити закладена в людини від природи. Комунікація із навколишнім світом починається в дитини на так званому домовленнєвому етапі (до року), етап оволодіння лексичною і граматичною структурою рідної мови триває до 7 років. Американський дослідник Г. Гарднер виділив серед інтелектуальної обдарованості людей такі складники: уявно-зоровий, фізично-кінетичний, музичний і поряд із ними ще один – мовну інтелектуальність. Особливо високий ступінь вияву мовної інтелектуальності простежується в літераторів, ораторів і людей, котрим за

професійною діяльністю доводиться багато говорити. Водночас особливим обдаруванням є дар розуміти інших людей – комунікабельність.

Комунікабельність (від лат. *Communibilis* – з'єдную, повідомляю) – це здатність особистості до комунікації, встановлення контактів і зв'язків між людьми; особлива вроджена здібність і хист мовної особистості до комунікативного спілкування.

У цивілізованому світі високо цінується комунікабельність, комунікативна компетентність особистості, що базується на знаннях норм літературної мови, мовленнєвих уміннях і навичках, красномовстві. Важливого значення у розвитку такої мовної особистості відіграють також комунікативні характеристики культури мовлення – правильність, змістовність, логічна послідовність і точність вислову, стильове багатство та виразність позиції того, хто говорить, доречність й доцільність висловлювання щодо комунікативної ситуації, чистота. Для того, щоб бути комунікабельним, комунікативно компетентним, необхідна велика активна розумова діяльність, високий всебічний рівень інтелектуального розвитку мовної особистості, великий власний словниковий запас та дотримання нею правил сучасної літературної мови та культури спілкування.

Як спілкування, так і комунікація – це складний процес взаємодії особистостей у конкретному часовому й просторовому вимірі. Будь-які стосунки людей з використанням мови мають багато спільних ознак, що дозволяє стверджувати про універсальність цих понять.

Життя і діяльність особистості, суспільства неможливі без спілкування, комунікації людей, оскільки спілкування є необхідною умовою будь-якої діяльності, визначає добробут, ефективність дій, настрої людей тощо.

3. Комунікативна компетентність особистості як підгрунття професійної діяльності особистості.

Поняття «комунікативна компетентність» багатоаспектне та складне, що має у науковому просторі різнотипні трактування, характеристики та структурні складники.

Успіх спілкування значною мірою залежить від компетентності мовців і виділяє чотири типи компетентності: предметна – розуміння предметного світу, його складників, їх системних та структурних зв'язків, функцій, тенденцій розвитку і змін, тобто орієнтація людини у фізичному світі, без якої неможлива будь-яка комунікація; культурна – орієнтація в базових елементах культури, крізь які усвідомлюється предметний світ носіями мови (особистості); мовна – володіння засобами мови, тобто одиницями і категоріями всіх її рівнів, стилістичними засобами, законами використання

їх; комунікативна – навички використання мови в конкретному контексті й ситуації спілкування, уміння зорієнтуватися у співрозмовнику, ефективно впливати на нього. Незаперечною є аргументація вченого, що комунікативна компетентність «перебуває на найвищому щаблі в ієрархії типів компетентностей людини, оскільки поєднує в собі всі інші». Комунікативна компетентність, за визначенням Л. Мацько, – це «знання про національно-ментальну і ритуальну та конвенційну специфіку, соціальну зумовленість мовного спілкування, ситуативно-тематичні вимоги та стилістичні нюанси, комунікативні стратегії й тактики мовленнєвої поведінки, процедурну обізнаність, інтенцію. Відповідно до них – і комунікативна мета, акт, комунікативний прийом (крок), комунікативний зміст, комунікативний потенціал, компонент і як результат – комунікативний ефект». Здатність до участі в комунікативних ситуаціях, ситуативна адаптованість, вільне володіння вербальними й невербальними засобами соціальної поведінки, усвідомлення своїх перцептивних умінь є складовими комунікативної компетентності.

Ф. Бацевич виділяє такі складники комунікативної компетентності:

- ❖ мовну – здатність розуміти і продукувати правильні повідомлення;
- ❖ дискурсивну – здатність поєднувати повідомлення у зв'язні дискурси;
- ❖ соціолінгвістичну – здатність розуміти і створювати мовлення у конкретному соціолінгвістичному контексті спілкування;
- ❖ іллокутивну – здатність реалізовувати комунікативні наміри, використовуючи структуру повідомлення;
- ❖ стратегічну – уміння брати ефективну участь у спілкуванні, добираючи правильну стратегію і тактику спілкування;
- ❖ соціокультурну – уміння використовувати соціокультурний контекст: звичаї, норми тощо.

Комунікативна компетентність - ієрархічне, комплексне поняття, загальне родове поняття, що включає низку видових понять (субкомпетеностей): мовленнєву, мовну, дискурсивну, соціокультурну, діяльнісну. Комунікативна компетентність має також такі компоненти: змістовий (засвоєння мовленнєвих, мовних, дискурсивних, соціокультурних, діяльнісних знань), процесуальний (володіння мовленнєвими, мовними, дискурсивними, соціокультурними, діяльнісними вміннями, навичками і досвідом їх застосування) і мотиваційний (стійкий усвідомлений інтерес до комунікативно-мовленнєвої діяльності державною українською мовою). Сформованість комунікативної компетентності особистості залежить від системного інтегрованого володіння визначеними субкомпетенностями і

компонентами, що дають змогу ефективно здійснювати процес професійної діяльності.

Комунікативна компетентність особистості як складний феномен у своїй основі має певні здібності людини. Комунікативна компетентність характеризують такі здатності особистості:

- ❖ робити соціально-психологічний прогноз ситуації, в якій відбуватиметься спілкування, передбачати певні події;
- ❖ соціально-психологічно програмувати процес спілкування, спираючись на своєрідність комунікативної ситуації;
- ❖ «вживатися» в соціально-психологічну атмосферу комунікативної ситуації, робити правильну оцінку позитивних і негативних аспектів ситуації спілкування;
- ❖ здійснювати соціально-психологічне управління процесами спілкування в комунікативній ситуації (організація уваги партнерів спілкування, стимулювання їхньої комунікативної активності, керування процесом спілкування).

Комунікативна компетентність становить професійний потенціал педагога, який характеризує її соціальні і навчально-методичні комунікативні можливості та визначає якість, успішність його педагогічного спілкування в закладах освіти. Комунікативна компетентність педагога включає стратегії і тактики, механізми і прийоми забезпечення ефективності процесу педагогічного спілкування зі здобувачами освіти. Саме комунікативна компетентність педагога є запорукою ефективною навчально-пізнавальною і навчально-виробничою комунікацією, в якій педагог реалізовує педагогічний дискурс, використовує адекватний стиль і тон спілкування.

Комунікативна компетентність педагога залежить від багатьох чинників, таких як:

- 1) комунікативних інтенцій (утримання в пам'яті мовця сказаного й постійна кореляція плину спілкування з його результатами);
- 2) дотримання комунікативних стратегій, (конкретної мети), що дають змогу досягти необхідного результату спілкування;
- 3) знання особистості співрозмовника і зворотного зв'язку в комунікації, що передбачає врахування психологічних особливостей адресата (темпераменту, переваг, звичаїв, уподобань), його соціальних ролей;
- 4) постійної орієнтації в умовах та ситуації спілкування, підтримання самого процесу і його контроль;
- 5) навичок і вмінь завершення комунікації, виходу з неї тощо.

Комунікативна компетентність педагога залежить від його мовних задатків, пам'яті (добре пам'ятати сказане, чи написане співрозмовником),

комунікативної прагматичності (наперед прогнозувати і формувати власне висловлювання), знань особистісних характеристик учасників освітнього процесу, швидкої орієнтації в умовах педагогічного спілкування і процесах його перебігу і завершення, контролю власного емоційного стану і комунікативної поведінки тощо.

Педагог під час навчально-виховної і навчально-виробничої комунікації у закладі освіти має бути комунікативно компетентним, комунікабельним, освіченим, здатним усвідомлено проєктувати, організовувати і реалізовувати власний навчально-педагогічний дискурс, впливати на здобувача освіти, сприймати, аналізувати, оцінювати інформаційний зміст його висловлювань, мати позитивний емоційний стан.

Комунікативна компетентність, яка характеризується знанням системи української літературної мови, вмінням використанням лінгвістичних засобів у практичній мовленнєвій взаємодії, розвиненою мовною свідомістю, вмотивованим ставленням до вивчення й використання української мови в суспільному і професійному спілкуванні, є ключовою в розвитку національно-мовної особистості громадянина України, становленні і реалізації педагога нової формації.

Особливо значущим є усвідомлення педагогами державності, національності, рідності української мови як чинника згуртування українців у єдину національну спільноту. Система освіти нині покликана сформувати національно-мовну особистість, готову вільно жити в українському соціумі та саморозвиватися. Від усвідомлення українцями державності, рідності української мови як чинника нашого згуртування в єдину національну спільноту значною мірою буде залежати стан і розквіт нашого суспільства.

Цінними й актуальними нині є концептуальні погляди українського філолога-мислителя І. Огієнка щодо питання онтологічного обґрунтування природи і сутності рідної мови, її ролі у становленні освіченого громадянина і суспільства загалом, викладені в праці «Наука про рідномовні обов'язки». Учений надавав мові особливої значущості у формуванні національної свідомості, переконливо доводив, що мова – це наша національна ознака, в «мові – наша культура, ступінь нашої свідомості. Мова – це форма нашого життя, життя культурного і національного. Мова – душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб». Національна мовна свідомість об'єднує народ у культурному, суспільному, політичному житті. Мова як стрижень національної культури має виконувати всі суспільні й культурні функції. Що вищий рівень національної української культури, державної української мови як ознаки її існування і створення духовності

носія мови, то вищий рівень національної і державної свідомості громадян України.

Отже, комунікативна компетентність педагога як важливий складник його професіоналізму є виробленою і розвиненою його здатністю налагоджувати, реалізовувати й підтримувати педагогічну комунікацію, встановлювати позитивну взаємодію учасників навчального спілкування; сукупністю знань, умінь і навичок використовувати вербальні і невербальні засоби української літературної мови для провадження професійної діяльності. Комунікативна компетентність педагога не може бути автоматизованою, її фахівець набуває й удосконалює впродовж усього свого життя. Комунікативно компетентний педагог має повагу серед колег і здобувачів освіти, шану в суспільстві, якісно досягає поставлених професійних завдань і цілей.

4. Функції психолого-педагогічного спілкування фахівця.

Функції комунікації (від лат. function – виконання, здійснення) – це призначення комунікації, її причина, потреба, роль, завдання.

Функції комунікації зумовлені передусім потребами комунікантів. Їх виокремлення має абстрактний характер і здійснюється лише задля аналізу. У комунікативному процесі реальний окремий комунікативний акт виконує кілька взаємопов'язаних функцій, одна чи дві з яких є стрижневими, визначальними.

Найбільш поширеною є класифікація функцій комунікації американського вченого Р. Якобсона (1896–1982), що враховує моделі й цілі комунікації, а за кожним учасником та складником закріплена певна функція, пов'язана із певним елементом комунікативного акту. Р. Якобсон виділяє такі функції комунікації:

❖ емотивна (експресивна) – виражає ставлення адресанта до того, про що він говорить у процесі комунікації; надає певної тональності всьому висловлюванню; передбачає самовираження мовця (власного Я);

❖ конативна (апелятивна) – виражає безпосередній вплив на співрозмовника, спонукання, привернення уваги адресата; полягає у залученні уваги іншої особи та спонукання її до якоїсь дії;

❖ референтивна (денотативна) – співвідносить з контекстом, зосереджує увагу на змісті висловлювання, на темі, проблемі, об'єкті, суб'єкті, про який йдеться у дискурсі;

❖ поетична – зосереджує увагу на формі повідомлення, стилістичних засобах вираження, а не на змісті; властива переважно поетичному повідомленню, а в повідомленнях інших типів є вторинною, допоміжною.

❖ фатична – спрямована на налагодження, встановлення, підтримку контакту; починає, продовжує або зупиняє комунікацію; важливим є не зміст повідомлення, а наявність контактного спілкування;

❖ метамовна – передбачає перевірку спільного мовного коду, опис та інтерпретацію засобів комунікації, встановлює тотожність висловлювання.

Питання про функції комунікації досить складне і до цього часу остаточно не вирішене у науці. Тому вчені ще не прийшли до єдиної думки щодо кількості функцій, що виконує комунікація. На основі узагальнення думок учених (Ф. Бацевич, Т. Грушевицька, В. Попков, А. Садохінта та ін.) подаємо класифікацію функцій комунікації, серед яких можна виділити такі:

✓ контактна – передбачає встановлення атмосфери обопільної готовності передавати і сприймати повідомлення та підтримувати взаємний зв'язок до завершення акту спілкування;

✓ інформаційна – забезпечує обмін інформацією, розповідями, описами, запитаннями і відповідями;

✓ спонукальна – заохочує партнера, аудиторію до виконання певних фізичних, фізіологічних, інтелектуальних, духовних дій;

✓ координаційна (прагматична) – передбачає взаємне орієнтування й узгодження дій спілкування щодо їх спільної діяльності; регламентує поведінку та діяльність учасників спілкування;

✓ пізнавальна – забезпечує адекватне сприйняття і розуміння змісту повідомлень; взаємне розуміння намірів, переживань, установок тощо;

✓ емотивна – передбачає «підсилення» і «обмін» емоціями, збудження у партнера, аудиторії певних переживань, психічних станів тощо;

✓ налагодження стосунків – забезпечує усвідомлення і фіксування свого місця в системі рольових, статусних, ділових, міжособистісних стосунків;

✓ впливова спрямовує зміну стану, поведінки, ціннісно-мотиваційні сфери партнера (намірів, поглядів, думок, рішень, уявлень, потреб, смаків, рівня активності, норм поведінки, оцінних критеріїв).

У процесі мовної комунікації усі функції тісно взаємодіють. Як правило, під час реальної комунікативної взаємодії може переважати якась одна чи кілька функцій.

Функції комунікації, будучи процесом соціальної взаємодії особистостей, визначають, зумовлюють і спричиняють її роль та завдання у суспільстві:

➤ Комунікація – як міжособистісний (соціальний) процес і вид соціальної діяльності є одним з найважливіших чинників формування суспільства. У ньому вона виконує «цементуючу» роль.

➤ Комунікація – найважливіший «механізм» формування індивіда як соціалізованої особистості, пов'язаної з конкретним етносом, його культурою, історією, психологією, тобто специфікою світосприймання, світобачення.

➤ Комунікація загалом сформувала людину як вид *homo sapiens* (від лат. розумна людина), виділила його зі світу тварин, «прив'язавши» засобами референції (лат. *refero* – повідомляю), тобто виділення, позначення всього того, що її оточує, саме до «цього світу», зорієнтувала в ньому, сприяла розвитку розуму як одного з найважливіших центрів сприйняття та осмислення світу.

➤ Комунікація є засобом корекції соціального вияву індивіда або групи.

➤ Комунікація забезпечує існування соціальної пам'яті, зберігання й передавання інформації між генераціями і в межах однієї генерації.

➤ Комунікація сприяє синхронізації життя суспільства у часі та просторі.

5. Тенденції розвитку й реалізації педагогічного спілкування.

Основні структурні компоненти мовної комунікації: комунікат (адресат), комуні кант (адресант), код, повідомлення, канал комунікації, інформаційний шум, фільтр, комунікативний бар'єр, зворотний зв'язок, контекст, комунікативна ситуація.

Комунікант (адресант, мовець) – особа, котра ініціює процес комунікації; той, хто створює (кодує вербальними і невербальними засобами) та передає (говорить або пише) повідомлення.

Комунікант є джерелом повідомлення і може реалізувати власні інтенції у формі усного чи писемного дискурсу, листа, скарги, роману, зборів. Адресант виявляє у комунікації різноманітні ролі, позиції (керівник, старший віком, авторитет, студент, суддя, мати, дипломат, адвокат, покупець тощо), у зв'язку з якими і має сприйматися і трактуватися повідомлення.

Комунікат (адресат, співрозмовник) – особа, котра приймає повідомлення; кінцевий споживач повідомлення.

Комунікант сприймає повідомлення й відповідно до своїх когнітивних (мисленневих) можливостей та стратегій і конкретних умов інтерпретує повідомлення комуніката.

Комунікативний намір – бажання мовця спілкуватися з іншою людиною.

У процесі спілкування комунікативний намір визначає роль коумніканта (мовця) як учасника спілкування, спричиняє, окреслює, формулює конкретну комунікативну мету його висловлювання: чи він про щось запитує, щось стверджує, закликає до чогось, засуджує чи схвалює, радить, вимагає тощо.

Комунікативний намір – це чітка, лаконічна, поки що змістовно неповна інформація, яку комунікант має передати співрозмовнику.

Комунікативна мета – стратегічний результат, на який скероване конкретне повідомлення учасника спілкування.

У процесі спілкування мовці визначають різну комунікативну мету: найближчу, довгострокову, інтелектуальну, мету для налагодження подальших відносин, вирішення проблем, обговорення питання тощо.

Комунікативний намір і комунікативна мета як структурні компоненти комунікативного акту здійснюються на етапі планування майбутнього висловлювання.

Змістова інформація створюється і передається у вигляді повідомлень. Для створення повідомлень застосовують переважно мову як основний засіб спілкування. Процес обміну інформацією завжди відбувається як перетворення інформації на повідомлення і навпаки – повідомлення на інформацію. Комунікант є джерелом інформації і створює на її основі повідомлення; комунікат як одержувач повідомлення здійснює зворотний процес: сприймає й осмислює повідомлення. Комунікант у процесі створення повідомлення закодує інформацію за допомогою певних знаків, символів (коду), тобто кодує її передусім за допомогою мови.

Кодування (від лат. *Codex* – список настанов) – це перетворення змістової інформації, задуму, думки у певну форму (мовну, звукову, цифрову, графічну тощо).

Декодування – це процес розшифрування повідомлення за допомогою певної форми (мовної, звукової, цифрової тощо).

Код (фр. *Code* – умовне скорочення) – це результат перетворення змістової інформації у певну форму.

Вербальний (мовний) код – це система мовних засобів, що використовують комуніканти для створення, передачі, сприймання й інтерпретації повідомлення.

Зворотний зв'язок – це будь-яка реакція комуніката на одержане повідомлення, що повертається до комуніканта.

Зворотній зв'язок допомагає комунікантам орієнтуватись в особі співрозмовника, змісті повідомлення, переконатись у мірі дієвості аргументів, досягненні чи недосягненні комунікативної мети. Зворотний зв'язок може бути різних видів: вербальний чи невербальний (жестовою, мімічною, спонтанно руховою тощо); усний (запитання, уточнення, коментарі) і писемний (лист-подяка, лист-запрошення); миттєвий (відмова, згода) і відкладений (лист-відповідь).

Комунікативна ситуація – це обставини (місце, час, умови та ін.), в яких відбувається і реалізовується мовленнєва діяльність.

1. **Мовець** – хто? – автор висловлювання.

2. **Співрозмовник** – кому? – особа, якій адресується висловлювання, її вік, стать, статус, соціальне положення.

3. **Тема** – що? – зміст, предмет висловлювання, те основне, про що в ньому йдеться.

4. **Мотив** – для чого? – те, що бажає і до чого прагне мовець.

5. **Мета** – навіщо? – передбачення результату спілкування.

6. **Місце** – де? – офіційне / неофіційне обстановка, де відбувається спілкування.

7. **Спосіб** – як? – усне / писемне мовлення; монолог / діалог / полілог.

Комунікативна ситуація є комплексним поняттям, що складається із елементів: комунікант, комунікат, умови й обставини спілкування, мета комунікації, тема і зміст повідомлення. Комунікативна ситуація визначає зміст міжособистісного і міжкультурного спілкування, мету і зміст повідомлення, вибір вербальних і невербальних засобів тощо. У комунікативній ситуації може бути наявність чи відсутність безпосереднього контакту, різна кількість учасників комунікації, офіційність чи неофіційність спілкування, наявність «чужих» і «своїх», «своєї» чи «чужої» території спілкування.

6. Особливості міжособистісного спілкування, його цілі й стратегія.

Міжособистісна комунікація – це спілкування з метою обміну змістовою інформацією, у якому беруть участь два і більше комунікантів, котрі знаходяться в одному просторовому та часовому вимірі і сприймають один одного як партнери, мають можливість забезпечувати зворотній зв'язок.

Гуманітарні науки у тлумаченні характерних особливостей міжособистісної комунікації послуговується системою базових термінів таких, як «міжособистісне спілкування», «міжособистісний контакт», «міжособистісна взаємодія», «міжособистісні відносини». Міжособистісне спілкування і міжособистісна комунікація – не тотожні поняття. Міжособистісна комунікація – це певний акт спілкування, один із виявів взаємодії людей задля цілеспрямованого обміну змістовою інформацією. Міжособистісне спілкування – сукупність зв'язків і взаємодій особистостей,

суспільств, у яких відбувається обмін змістовою інформацією, досвідом, вміннями, навичками та результатами діяльності.

Міжособистісна (або інтерперсональна) комунікація спирається на психологічний і когнітивний зв'язок між учасниками комунікативної взаємодії. Сприйняття іншої особистості означає сприйняття його зовнішності, мовлення, інтелектуального рівня, співвідношення їх з особистісними характеристиками індивіда й інтерпретацією на цій основі його вчинків. Усвідомлення себе через іншу людину має дві сторони: ідентифікацію (подібність, схожість себе до іншого) і рефлексію (визнання особистістю того, як він сприймається партнером спілкування). Близькою до ідентифікації є емпатія (від *грец. em* – всередині, *pathos* – почуття) – прагнення емоційного відгуку на проблеми іншої людини, співпереживання.

Міжособистісна комунікація характеризується кількісною (більше двох комунікантів) та якісною ознакою (має місце в тому разі, коли комуніканти сприймають один одного). Міжособистісна комунікація як знакова система використовує мовлення комунікантів, що реалізується в основних формах комунікації – монологічній, діалогічній, полілогічній, що різняться як мовними, так і позамовними особливостями, мають свою специфіку. Міжособистісна комунікація реалізується учасниками спілкування, котрі виступають у ролі адресанта, адресата, реципієнта, третьої особи. Формування комунікативної компетентності особистості, котра б успішно входила, здійснювала і завершувала міжособистісну комунікацію, передбачає розвиток умінь виконувати ту чи іншу комунікативну роль, причому комунікативна поведінка індивіда має бути не лише мовно і мовленнєво досконалою, а і ввічливою, гречною, добропристойною.

Спілкування як комунікативна діяльність характеризується за допомогою таких понять, як «цілі», «стратегія», «тактика».

Цілі особистості визначаються її потребами у певній комунікативній ситуації (нинішній чи майбутній): потребою у взаємодії з іншими людьми, отриманні інформації, пізнанні себе та іншого, осягненні наукового поля, ознайомлення з навколишнім, самоактуалізації тощо. Ціль – це ідеальне, мислене, уявне передбачення результату діяльності, те, що вказує напрям руху до результату, наперед передбачуваного метою. Мета – це те, чого людина хоче досягти, а ціль – чого намагається досягти. Цілі – це заплановані реальні, конкретні завдання, зусилля, способи та дії особистості, що спрямовують її діяльність на свідомо визначений рух до запланованого результату і підпорядковані її волі у процесі досягнення поставленої мети.

Людська вербальна комунікація ґрунтується на взаємній необхідності особистостей в обміні думками, почуттями, бажаннями. Російський лінгвіст

Ю. Караулов зазначає, що недостатність особистості в якомусь аспекті є ніби імпульсом, що спонукає шукати доповнення в іншій особистості. Це і є джерелом комунікативних потреб, які втілюються в комунікативні інтенції.

Комунікативна інтенція (від лат. Intention – прагнення) – осмислений, усвідомлений чи інтуїтивний намір комуніканта, що визначає внутрішню програму мовлення, спосіб і засіб її втілення у певну форму.

Основні чинники комунікативної інтенції:

- мотивація як сукупність внутрішніх і зовнішніх мотивів;
 - обставини, умови, інші учасники спілкування;
 - мета, цілі і завдання комунікації.
- мова, її рівнева система, структура;
- рівень комунікативної компетентності особистості;
- вибір стилю, типу, жанру, форми мовлення тощо.

Інтенція, бажання, прагнення комуніканта (мовця) зумовлює стратегію спілкування. Умовою вдалого ефективного спілкування є правильно обрана його стратегія і тактика її здійснення. Кажуть, що хороший шахіст той, що передбачає ситуацію хоча б на два кроки вперед, тобто виграє, як правило, той, хто є кращим стратегом.

Стратегія спілкування – це узагальнена модель комунікативних дій, необхідних для досягнення поставлених цілей і визначеної мети.

Тактика спілкування – це реальна система взаємопов'язаних послідовних дій, що ведуть до досягнення поставлених цілей, визначеної мети. Тактика спілкування передбачає реалізацію в певній мовленнєвій ситуації стратегії спілкування.

Стратегія мовленнєвого спілкування – це оптимальна реалізація інтенцій мовця щодо досягнення конкретної мети спілкування. Комунікативна стратегія полягає у виборі намірів, розподілі інформації. Складниками стратегії можуть бути аргументація, оцінка, висловлювання емоцій (симпатій, антипатій), виправдання тощо. Комунікативна стратегія дає можливість ефективно досягти мети вербальної комунікації. Єдиної типології стратегій мовлення поки що не створено. Сучасна лінгвістика пропонує різні класифікації стратегій спілкування. О. Іссерс виділяє два види стратегій спілкування: основні та допоміжні стратегії.

Комунікативна стратегія охоплює:

- вибір мовленнєвого наміру (констатувати факт, поставити запитання, звернутися з проханням);
- відбір компонентів семантики речень;
- визначення обсягу інформації;
- визначення порядку комунікативних компонентів.

Одна стратегія спілкування може виявитися в різних тактиках. Це залежить від учасників спілкування, від соціальних, психологічних, вікових, національних, релігійних, культурних, етнопсихологічних особливостей конкретних суб'єктів взаємодії, їх системи цінностей.

Основні стратегії спілкування – це такі, що на певному етапі комунікативної взаємодії є найбільш значущими з погляду ієрархії мотивів і цілей. Переважно основні стратегії (семантичні, когнітивні) передбачають вплив на адресата, його модель світу, систему цінностей, його поведінку (як фізичну, так й інтелектуальну).

Допоміжні стратегії спілкування сприяють ефективній організації діалогової взаємодії, оптимальному впливові на адресата. Допоміжні стратегії включають:

- прагматичні стратегії, що охоплюють стратегію самопрезентації, статусні і рольові стратегії;
- стратегії емоційного налаштування тощо;
- діалогові використовуються для контролю над темою, ініціативою, ступенем розуміння в процесі спілкування;
- риторичні стратегії, в межах яких використовуються різноманітні прийоми ораторського мистецтва і риторичні техніки ефективного впливу на адресата.

У лінгвістиці виділяють також *кооперативні* та *некооперативні* стратегії спілкування. Кооперативні стратегії втілюються в інформативні та інтерпретативні діалоги (полілоги) – поради, обмін думками, розповіді, повідомлення тощо. Некооперативні знаходять своє втілення в конфліктах, суперечках, претензіях, погрозах, ухиляннях від відповіді тощо.

7. Засоби виховання культури спілкування педагога професійної освіти.

Мовна комунікація здійснюється за допомогою кодів (вербального і невербального), що складаються із певних систем – сукупності засобів. Засоби комунікації здійснюють кодування, передачу, осмислення та декодування інформації, реалізуються під час взаємодії між учасниками спілкування. Критерієм дієвості засобів комунікації є не тільки те, наскільки інформація у повідомленні дійшла до комуніката, а як вона сприймалася і як на неї відреагували.

Засоби комунікації – це знаряддя передачі змістових інформаційних повідомлень у процесі комунікативної взаємодії, коди відповідності між формою і значення повідомлення.

Найважливішими засобами комунікації є:

➤ *вербальні засоби* – засоби мовної системи. Вони є матеріально виражені (експліцитні) – мова як ієрархічна система загалом, лінгвістичні одиниці різних рівнів мови (фонема, морфема, лексема, речення, текст), категорії, що властиві конкретним рівням мови; матеріально невиражені (імпліцитні) – це різноманітні правила і закономірності організації мовної системи, правила спілкування, імплікації (непрямі висновки);

➤ *невербальні засоби* – засоби немовні, паралінгвістичні. До них належать різноманітні жести, міміка, рухи, постава тіла, відстань між комунікантами;

➤ *компоненти інших семіотичних систем*. Вони супроводжуються комунікацію (схеми, графіки, сигнали, звуки, малюнки, позначення тощо).

Провідну роль у міжособистісній мовній комунікації відіграють вербальні засоби спілкування.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ 1

ТЕХНОЛОГІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ КОМУНІКАТИВНИХ ТА МОВНИХ АСПЕКТІВ ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ.

Питання для обговорення семінарського заняття:

1. Вербальна і невербальна комунікація як процес комунікативної взаємодії учасників педагогічного спілкування.
2. Основні форми реалізація мовного коду.
3. Структурні форми міжособистісної професійної комунікації.
4. Діалог як найактивніша форма педагогічної взаємодії.
5. Сприйняття і розуміння мовлення – важлива умова успішної комунікації в освітньому процесі.
6. Роль слухання у процесах вербальної педагогічної комунікації.

Література: 2, 3, 5, 6, 7, 9, 11, 13, 14, 15.

1. Вербальна і невербальна комунікація як процес комунікативної взаємодії учасників педагогічного спілкування.

Вербальна (від лат. *verbum* – слово) комунікація – мовна, словесна. Вербальна комунікація передбачає обмін змістовою інформацією за допомогою мови, що виявляється через вибір, створення, реалізацію й інтерпретацію особистістю мовних засобів усіх рівнів. Здійснюється за допомогою одиниць природної мови (фонема, морфема, лексема, речення, текст), що є основними засобами кодування змістової інформації. Вербальні одиниці комунікації є головними носіями змісту, значення, смислів

повідомлення. За допомогою вербальних засобів можна пояснити значення всіх інших семіотичних систем (символів, знаків, сигналів тощо);

Вербальні засоби – це компоненти, знаряддя мовного коду (слова, словосполучення, речення, повідомлення, тексти), за допомогою яких передається змістова інформація.

З погляду комунікації можна визначити мову як систему вербальних засобів спілкування, що характеризується:

- ❖ спеціалізацією (процес, скерований на створення міжособистісних зв'язків з метою створення інформаційно наповненого, семіотичного повідомлення задля порозуміння);

- ❖ продуктивністю, креативністю (пов'язана з динамічністю, різнобарвністю мовної системи, її здатністю до розвитку, самотності і створення нових засобів комунікації);

- ❖ недовговічністю мови як комунікативного коду (комунікативний процес триває стільки, скільки особистість говорить, пише. Писемне мовлення довговічне (книги, електронні версії друкованих джерел));

- ❖ довільністю знаків мовного коду (Мовні знаки довільні, умовні відносно тих об'єктів навколишнього світу, що позначають);

- ❖ здатністю до транслювання (Мова використовується власне задля передачі інформації про об'єкти, суб'єкти, їх дії, кількості, ознаки тощо. Зв'язки і наслідки повідомлень про інформацію (реальну, нереальну; минулу, існуючу, майбутню) можуть бути передані в часі і просторі);

- ❖ зумовленістю культурою (Мовні знаки завжди мотивовані культурою, в якій були створені й існують).

У процесі комунікації люди використовують не лише вербальні засоби – мовні знаки, а і багато інших додаткових засобів. Невербальні (паралінгвістичні, немовленнєві) засоби передають до 60 відсотків інформації і зосереджуються в немовній знаковій системі (жесті, міміці, позі, погляді, інтонації тощо), що несе додаткову змістову інформацію.

Невербальна комунікація – немовна, несловесна, позалінгвальна. Невербальна комунікація – це використання немовних засобів для передачі інформації. До засобів невербального спілкування належать: міміка, жести, постава, тип одягу, зачіска тощо, а також інтонація, тембр голосу. Невербальне спілкування здійснюється органами тіла й органами чуттів людини. Відповідно до цього виділяють різні види невербальних засобів (акустичні, оптичні, тактильні, кінетичні та ін.). У процесі комунікації невербальні засоби взаємодіють між собою по-різному: доповнюють, суперечать або, навіть, заперечують один одного.

Невербальні засоби – це компоненти, знаряддя немовного коду, які

разом із вербальними засобами служать для створення, передачі, осмислення, сприйняття й інтерпретації змістової інформації.

Паралінгвістика (від гр. *para* – біля, поруч; лінгвістика від лат. *lingua* – мова) – це розділ мовознавства, що вивчає функційне використання немовних засобів для формування конкретного мовленнєвого висловлювання.

Основні види невербальних засобів:

- акустичні (голос, його тон, тембр, інтонація, сміх тощо);
- візуальні (жести, міміка, постава тіла);
- тактильні (дотик рук, обійми, поцілунки);
- ольфакторні (запахи навколишнього середовища, людей);
- темпоральні (час).

До невербальних засобів передусім належать **жести й міміка**. До жестів відносять різноманітні рухи тіла, тобто кінесику, а до міміки – вираз обличчя мовця. Жест тісно пов'язаний зі словом, причому жест може випереджати слово, як блискавка випереджає грім. Комунікативних жестів є багато, ними пронизане все спілкування.

У діалогічному мовленні використовуються прості жести, що складаються з одного руху (піднесення великого пальця, виражаючи цим значенням «добре, чудово»), складні – це декілька однорідних рухів (наприклад, аплодисменти), складені – декілька неоднорідних рухів (наприклад, сплюнути через ліве плече). Жести також розрізняють:

- ❖ за зверненням до себе;
- ❖ за спрямуванням до іншого;
- ❖ взаємні (наприклад, рукостискання).

Жести класифікуються згідно з тим, яка частина тіла бере участь у їх використанні: палець, рука, нога, голова тощо. Жести, як і слова, можуть бути експресивними, надавати діалогічному мовленню грубуватого, фамільярного характеру: кручення пальцем біля скроні тощо. Важливим при використанні жестів є врахування двох різних типів суб'єктивних ставлень мовця: 1) до змісту мовлення; 2) до співрозмовника у зв'язку з передачею йому повідомлення. Існує також етикет жесту. Наприклад, в українців невічливим є жест показування пальцем на що-небудь. Якщо потрібно показати, то показують усією рукою. У кожного народу свій етикет жестів.

Невербальні засоби комунікації

<i>Акустичні</i>	<i>Екстралінгвістика</i>	Пауза, кашель, зітхання, сміх, плач
	<i>Просодика</i>	Темп мовлення, тон, тембр, висота, гучність, манера мовлення, спосіб артикуляції (окання, акання,

		шепелявлення)
Візуальні	Кінесика	Міміка, жести, значущі рухи, постава тіла, хода, контакт очима
	Проксеміка	Відстань між мовцями, дистанція, вплив орієнтацій, просторове розміщення співбесідників
	Графеміка	Почерк, специфіка розміщення розділових знаків, символіка скорочень
	Зовнішні вигляд	Фізіогноміка, тип і виміри тіла, зріст, форми, одяг, стиль, прикраси, зачіска, косметика
Тактильні	Такесика	Потискування рук, поцілунки, дотики, поглажування, поплескування
Темпоральні	Хронеміка	Час очікування початку спілкування; час, проведений разом у спілкуванні; час, упродовж якого триває повідомлення

Одним із важливих кінесичних засобів мовлення є **міміка** (від гр. *mimicos* – наслідувальний) – це виражальні рухи м'язів обличчя, що є однією з форм виявлення тих чи інших почуттів, настроїв людини тощо. Вираз обличчя є головним показником почуттів співрозмовників у діалогічному мовленні, адже ніде стільки не відображається почуттів душі, як у рисах обличчя й поглядах. Так, підняті брови, широко розплющені очі, опущені вниз куточки губ, ледь розтулені уста свідчать про здивування; опущені вниз брови, вигнуті на лобі зморшки, зіщулені очі, зімкнені губи, стислі зуби виражають гнів.

Міміка й погляди передають багато відтінків у взаємостосунках. Не випадково ми пильно вдивляємося в обличчя співрозмовника: мимовільно шукаємо підтвердження словам. Міміка і слово зазвичай живуть разом, доповнюючи один одного або вступаючи в суперечність. Мімічних знаків є безкінечна кількість: скривитися, округлити очі, розцвісти в усмішці, кутки губ піднести (опустити), задерти ніс, надутися, здивовано піднести брову, недовірливо усміхнутися – і так до безкінечності. Особливої уваги заслуговує погляд – «мова очей». Власне, очима можна виразити будь-яке почуття: радість, смуток, гнів, захоплення, любов, ненависть, презирство, сумнів, довір'я тощо. Міміка має свій етикет, що збігається з етикетом жестів, якого необхідно дотримуватися.

2. Основні форми реалізація мовного коду.

Мовна комунікація за формою реалізації мовного коду буває усна і писемна. З урахуванням цього мовлення існує у двох формах – усній та писемній.

Усна форма мовної комунікації – спілкування за допомогою звуків, акустичне творення і слухове сприймання інформації у процесі комунікації.

Усна форма комунікації характеризується акустичністю, інтонаційністю, наявністю і активністю невербальних засобів, уривчастістю, фрагментарністю, ситуативністю, лаконічністю. Усне мовлення розгортається у процесі комунікації лінійно, покроково, незворотно у часі. Учасники спілкування не можуть повернутися до висловленого повідомлення і повторити його дуже точно, адже будь-який мовленнєвий акт є неповторним.

Усна комунікація відрізняється від писемної форми передусім тим, що для переконливості безпосереднього діалогу треба створювати атмосферу постійного контакту з аудиторією. Переконливе усне мовлення – це важливий засіб впливу на слухача. Правильне, унормоване усне мовлення може забезпечити швидкість взаєморозуміння між учасниками комунікативного акту. Щоб досягти успіху у комунікації, необхідно оволодіти технікою спілкування та застосовувати її якомога частіше. Можна стверджувати, що культурна людина – це мовна особистість, котра вміє висловлювати свої думки ясно, вибирати аргументи та мовні засоби, які найбільш доцільні і комунікативно виправдані в конкретній мовленнєвій ситуації. Для досягнення високого рівня культури спілкування, слід дотримуватись основних правил комунікування:

1. Бути завжди ввічливим, привітним, доброзичливим, поважати співрозмовника.
2. Стежити за реакцією комуніканта.
3. Вміти змінювати тему розмови, своєчасно реагувати на запитання і репліки мовців.
4. Враховувати статус співрозмовника (соціальний, віковий, посадовий, професійний, освітній тощо).
5. Уміти слухати, підтримувати розмову.
6. Вдало обирати тему для монологічної промови.
7. Брати до уваги присутність третьої особи.
8. Використовувати формули мовленнєвого етикету.

У процесі реалізації усного мовлення важливу роль відіграє інтонація.

Інтонація (від лат. *intono* – голосно виголошую) – це система засобів організації живого звукового мовлення. Інтонація як цілісне поняття складається з низки складників: мелодики, ритму, темпу, тембру, тону, паузи та ін. Усі складники інтонації реально існують лише в єдності, хоча для наукової характеристики їх можна розглядати окремо. Мовлення без інтонації неможливе. За допомогою інтонації можна передати різні смислові та емоційні відтінки висловлювання.

Мелодика мовлення здійснюється підвищенням і зниженням голосу у фразі. Це зміни висоти основного тону голосу у процесі мовлення. Мелодика зображується графічно як крива лінія, що представляє мелодичний контур мовлення, діапазон (мінімальне і максимальне значення), інтервал (різниця між частотою нижньої і верхньої точок мелодичної кривої). Мелодика виконує синтаксичну та емоційну функції.

Ритм мовлення передбачає зміну певних частин тексту, висловлювання за довжиною звучання. Ритмічність виявляється також у чергуванні наголошених і ненаголошених складів (порівняйте: мовлення прозове і мовлення віршоване).

Темп мовлення (від лат. *Tempus* – час) – швидкість промовляння мовленнєвих елементів. Темп мовлення, звичайно, може змінюватися. Це залежить від змісту висловлювання, емоційного настрою мовця, його природних даних, життєвої ситуації. Почуття захоплення, радості, гніву зазвичай пришвидшують темп мовлення, а пригніченість, інертність, роздум – сповільнюють його. В офіційному спілкуванні сповільнюється темп мовлення, спостерігається старання виразно вимовляти кожен звук, слово. Такий стиль промовляння називається повним. У неофіційній обстановці, в сімейному колі доволі часто використовується неповний, розмовний стиль.

Тембр мовлення (від фр. *Tembr* – дзвіночок) – це звукове забарвлення, що надає мовленню тих чи інших емоційно-експресивних відтінків. Тембр може бути веселим, грайливим, похмурим, впевненим, єхидним і вкрадливим, твердим, живим, святковим та ще з тисячею відтінків, що виражають найрізнобарвніші почуття, настрої людини, її думки.

Тон мовлення – це акустичний компонент голосу, пов'язаний з частотою коливання напружених голосових зв'язок. Тон формується під час проходження повітря через глотку, голосові зв'язки, порожнину рота й носа. Монотонність мовлення вважається великим його недоліком. Вона виникає в тому випадку, коли висота звука залишається незмінною впродовж усього мовлення. Гранично високий тон фізично втомлює, а низький тон часто дратує, оскільки вимагає від слухача більшого напруження. Висота тону визначається станом мовця, його ставленням до мовлення, до

співрозмовників.

Пауза як одним із засобів інтонації допомагає мовцеві правильно розкрити загальний зміст висловлювання, зрозуміти сказане. Пауза – це коротка перерва у мовленні, у звучанні. Відповідно до змісту почуттів і намірів висловлювання, а також обставин, місця й часу, в яких здійснюється висловлювання, паузи поділяються на *логічні* й *психологічні*. В усному діалогічному мовленні вживаються логічні й психологічні паузи настороження, емоційного підсилення, знервованості, пригадування, замовчування, відшукування відповіді, емоційного порівняння, жалю, відчаю, роздумів, стримування почуттєвих реакцій, залякування, спонукання, напруження тощо.

Логічна пауза може виникати в будь-якому місці висловлювання, якщо воно вмотивоване змістом цього речення чи цієї репліки, їх логікою.

Психологічна пауза залежить від умов висловлюваної думки, від бажань, настрою і почуття мовця. Вона зумовлена його переживаннями й намірами і виконує дві важливі функції: зосереджує увагу слухача на важливості змісту слів, що йдуть після неї; затримує увагу слухача на важливості змісту того, що вже сказане, дає таким чином можливість співрозмовникові естетично сприйняти сказане й пережити його. В основному такі потреби психологічної паузи визначаються мовцем.

Писемна форма мовної комунікації – це обмін інформацією, що здійснюється за допомогою спілкування, графічних знаків певної мови (переважно букв, ієрогліфів, розділових знаків, надрядкових знаків тощо), графічне творення і зорове (або тактильне) сприйняття інформації у процесі комунікації.

Писемна форма комунікації завжди фіксована переважно на папері чи іншій поверхні (шкіра, скло, дерево, папірус, тканина тощо), сприймається зором, розташована у лінійній послідовності, співвіднесена із усною формою комунікації. Писемне мовлення – вторинне, а усне – первинне. Писемна форма комунікації і створена для того, щоб передати усне мовлення, зафіксувати його на більш тривалий час, подовжити йому життя. Сучасні технічні графічні засоби дозволяють зробити писемне мовлення довговічним. Писемна форма комунікації характеризується відтворюваністю, властивістю бути перенесеною у просторі й збереженою у часі. Писемне мовлення вимагає чіткого і суворого дотримання мовних норм і правил. Ця комунікація потребує має можливість ретельно і довготривало реалізувати докомунікативний етап реалізації – обдумати, виправити, вдосконалити інформацію з метою її фіксації. Завдяки писемному мовленню може

відбуватися спілкування між поколіннями, між особистостями, віддаленими у просторі і часі.

3. Структурні форми міжособистісної професійної комунікації.

Первісна людська мова виникла декілька сотень тисяч років тому, конкретна ж мова, навіть дуже давня, з'явилася не раніше 10 тисяч років тому. Спілкування за допомогою мови у людському суспільстві здійснюється дуже тривалий час. Задля того, щоб виразити думку, передати інформацію, почуття чи емоції, люди сформували певні різновиди міжособистісного спілкування – форми мовної комунікації. Мова як знакова система реалізовується в комунікації у двох основних формах – діалогічній (полілогічній) і монологічній, що різняться як лінгвістичними, так і психолінгвістичними та паралінгвістичними особливостями, мають свою специфіку.

Форми мовної комунікації – типи інтерактивної взаємодії комунікантів під час комунікативного процесу.

Будь-який акт мовної комунікації, що здійснюється в контексті певної ситуації спілкування у межах однієї зі сфер діяльності людини та організації суспільного життя, є неповторним і відбувається у межах відпрацьованих форм мовної комунікації. Сучасна наука на основі того, яким за способом інтерактивності – способом взаємодії комунікантів, виділяє основні форми мовної комунікації: монолог, діалог, полілог. Особливості діалогу і монологу досліджували ще античні риторичні філософи, однак і нині це питання є актуальним. Усі форми мовленнєвого спілкування істотно різняться між собою і мають свою специфіку.

Монолог (грец. Monos – один і logos – слово, вчення) – форма мовної комунікації, реалізована внаслідок активної мовленнєвої діяльності комуніканта, розрахованої на пасивне і опосередковане її сприйняття комунікатом (аудиторією).

Найважливішими ознаками монологу:

- певна тривалість у часі (значно більша за тривалість репліки у діалозі);
- розгорнутість, оскільки відсутня можливість активного опертя на безпосередню ситуацію спілкування;
- обмеженість або повна відсутність паралінгвістичних засобів (писемний монолог);
- підготовленість і керованість мовленнєвими висловлюваннями, їх спланованість (доповідь, лекція тощо);
- односторонній характер висловлювання, не розрахований на негайну репліку співбесідника;

- наявність значних за розміром уривків, які складаються з пов'язаних між собою повідомлень, що мають індивідуальну композиційну побудову і відносну смислову завершеність.

Монологічному мовленню, на відміну від діалогічного, необхідно вчитися.

Діалог (від грец. Dialogos – бесіда) – це найактивніша форма міжособистісної комунікації, в якій два комуніканти обмінюються власними висловлюваннями; форма мовлення, якій характерна зміна мовленнєвих актів двох мовців, що перебувають у безпосередньому зв'язку.

Характерні ознаки діалогу як форми мовної комунікації:

- наявність двох комунікантів;
- швидкий обмін репліками без попереднього обмірковування;
- тематично-змістова взаємодія реплік, їх смислова взаємозалежність;
- залежність реплік від ситуації спілкування;
- лаконічність, чіткість реплік; вони також можуть бути еліптованими (тобто скороченими, нерозгорнутими);
- застосування вербальних і невербальних засобів комунікації;
- використання мовних засобів, що властиві розмовно-побутовому стилю мовлення (еліпсовані синтаксичні конструкції);
- зорове й слухове сприйняття учасників діалогу (особлива роль міміки, жестів та інших паралінгвістичних засобів);
- важливість інтонації, тембру, тональності тощо, які можуть впливати на семантику слів, змінювати її або навіть повністю нейтралізувати.

Полілог (грец. Polis – численний і logos – слово, вчення) – це міжособистісна форма мовної комунікації між значною кількістю комунікантів, розмова між кількома (трьома і більше) особами.

Найважливіші ознаки полілогу:

- ❖ кількість комунікантів (більше трьох);
- ❖ різні ролі співрозмовників (мовець – реплікатор – слухач);
- ❖ тематично-смислова залежність від ситуації спілкування;
- ❖ часто непередготовленість висловлювань;
- ❖ використання вербальних і невербальних засобів комунікації;
- ❖ ситуативність, тобто залежність від комунікативної ситуації;
- ❖ порівняно високий рівень спонтанності (непередготовленості) комунікації;
- ❖ реактивна роль учасників комунікації градується: від позиції адресата до позиції адресанта і може, залишаючись невербалізованою (спостерігач), впливати на розвиток полілогу своєю немовленнєвою дією;
- ❖ велика амплітуда коливань смислового і формального зв'язків

реплік;

❖ суттєве значення соціальних ролей учасників комунікації, а також етикетних правил ведення полілогу (*наприклад, у деяких народів у розмову родичів по крові не мають право вступати родичі не по крові*) тощо.

Міжособистісна мовна комунікація виявляється у трьох структурних формах мовлення – діалог, полілог, монолог і реалізується комунікантами в різних ролях адресанта й адресата. У стратегічних цілях особистість може оперувати, використовувати, маніпулювати видами діалогу, полілогу чи монологу, по-різному їх використовувати у процесі спілкування.

4. Діалог як найактивніша форма педагогічної взаємодії.

Діалог – це одна з двох типологічних форм мовної комунікації; така ситуативно-композиційна форма мовлення, коли комунікат і комунікант перебувають у безпосередньому словесному контакті, а комунікативний процес становить активну мовленнєву взаємодію: висловлення (репліки) одного учасника спілкування змінюються висловленнями (репліками) іншого, мовець і слухач весь час міняються комунікативними ролями; процес мовленнєвої діяльності й одночасно його результат (діалогічний текст). У діалогічному мовленні основну роль виконують вербальні засоби (словесне мовлення), а другорядну невербальні (міміка, жести, мовчання, рухи та інше). У діалозі, оскільки він реалізується у типових мовленнєвих ситуаціях, можуть бути використані певні стандартизовані мовленнєві форми.

Діалогічна комунікація є первинною щодо інших форм мовної комунікації. Вона має витоки усно-розмовної сфери, якій притаманний принцип економії засобів мовного коду. Інформативна повнота, окрім невербальних засобів, забезпечується спільністю апперцепційного базису – того, що перебуває в полі фізичного сприйняття. Діалогічна комунікація тісно пов'язане з безпосередньою конкретною ситуацією спілкування, де співрозмовники об'єднані тематичною спільністю і комунікативними мотивами. Діалогу властива почергова зміна мовленнєвих актів. Кожен із учасників комунікації чергує роль слухача і мовця, породжує або сприймає репліки у певній часовій послідовності.

Діалог як форма мовної комунікації завжди певним чином організований і структурований. Одним із найважливіших засобів організації діалогу є його зв'язність. Структура діалогу є складною, її не можна зводити до сукупності мовленнєвих актів, які в діалозі часто трапляються (запитання – відповідь). У

діалозі більшою одиницею комунікації є мовленнєвий хід, який охоплює повідомлення від початку розмови мовцем до зміни мовця. Інтерація (обмін думками, інформацією чи діями) здійснюється саме в діалозі.

До основних складників діалогу відносяться:

- комунікант і комунікат (вікові, соціальні та психологічні особливості);
- комунікативна мета (бажання повідомити про щось, розповісти, описати щось, запитати, переконати, змусити тощо);
- репліка – повідомлення;
- мовленнєва дія – реалізована репліка.

Обов'язковим складником, компонентом діалогу є репліка.

Репліка (франц. – від лат. *replica* – відбиває) – окреме повідомлення осіб, котрі беруть участь у діалозі; елемент діалогу, що належить одному з учасників інтерації.

Діалог як форма мовної комунікації завжди певним чином організований і структурований. Одним із найважливіших засобів організації діалогу є його зв'язність. Основні засоби зв'язності:

- семантичні зв'язки – це зв'язки між змістом реплік;
- прагматичні зв'язки – це зв'язки між репліками комунікантів.

Структура діалогічного мовлення більш складніша, ніж монологічного, мовленнєва діяльність комунікантів здійснюється за ієрархічною будовою: мовленнєвий акт комуніканта – мовленнєвий хід – мовленнєва взаємодія – мовленнєва трансакція. Усі типи ходів об'єднуються у мовленнєві взаємодії – у трансакції. Тобто утворюється ієрархія мовленнєвої діяльності в діалозі: повідомлення (мовленнєвий акт) – мовленнєвий хід – мовленнєва взаємодія – мовленнєва трансакція.

Основні типи мовленнєвих ходів:

- обрамлювальний – виконує функцію позначення меж мовленнєвих взаємодій, сприяє приверненню уваги (наприклад: *Маріє*);
- фокусивний – має чіткі вказівки фокусування інформації (наприклад коментар);
- ініціальний – відкриває мовленнєву взаємодію (мовленнєвий акт ствердження, вказування);
- підтримувальний (сприйняття, згода, відповідь);
- протидійний (відмова, заперечення);
- продовжувальний (розвиває перебіг розмови, ствердження, коментар);

- відтворювальний (вживається тоді, коли попередніми мовленнєвими ходами була відмова; ним може бути мета висловлювання, ствердження, коментар та ін.)

У сучасній науці існує кілька класифікацій діалогів.

На основі тривалості у часі й обсягу реплік комунікантів діалоги, що відбуваються у природних умовах безпосередньої міжособистісної комунікації, поділяють на бесіду, розмову і монологічний діалог. У діалогічному мовленні основну роль виконують вербальні засоби (словесне мовлення), а другорядну – невербальні (міміка, жести, мовчання, рухи і т.д.).

I. Штерн, вітчизняна мовознавець, класифікує діалог за ознаками:

1) співвідношення цілей:

- *кооперативний* (цілі партнерів збігаються);
- *нейтральний* (цілі партнерів у діалозі не суперечать одна одній);
- *конфліктний* (цілі партнерів у діалозі протилежні);

2) характером глобальної мети:

- *когнітивний* (проблемно-діалоговий, інформаційно-діалоговий, з'ясувально-діалоговий);
- *фатичний* (спрямований на підтримку спілкування, стосунків учасників комунікації);
- *експресивний* (спрямований на вияв ставлення до обговорюваної проблеми і / або особи учасників спілкування).

Фатичний та експресивний діалоги спрямовані на вияв внутрішнього світу партнера з наступним впливом на нього;

3) особливостями циркуляції інформації:

- *вироджений* (такий, що має монологічну форму);
- *циклічний* (фатичний, що не породжує нової інформації, а лише скерований на підтримання контакту);
- *однобічно інформативний* (надає нову інформацію);
- *двобічно інформативний* (породжує нове знання в когнітивних сферах учасників спілкування);

4) інформацією, наявною в репліках (висловлюваннях):

- *перформативний* (рівний власне дії);
- *перлокутивний* (налякати, порадувати);
- *іллокутивний* (спонукати, запитати);
- *реактивний* (відповідь, відмова ...);
- *інформативний* (передавання інформації).

5) комунікативними перевагами чи поразками та методами їх подолання:

- *вдалиий*;

- невдалий.

Діалоги поділяють на групи:

- *ероматичний* – «запитання – відповідь», при чому активність співрозмовників може бути різною відповідно до ситуації спілкування (бесіда – рівноправна активність, іспит – активність одностороння);

- *еристичний* – дискусійне обговорення певної проблеми, спрямовану на досягнення істини;

- *риторичний* – передача й обговорення конкретної теми, цілісний ланцюг взаємопов'язаного діалогічного мовлення учасників комунікації;

- *когнітивний* – обмін новою змістовою інформацією між комунікантами);

- *конфліктний* – обговорення проблемного питання, метою якого є не пошук істини, а перемога над співрозмовником. У процесі конфліктного діалогу стосунки між співрозмовниками погіршуються, а то й руйнуються;

- *фактичний* – має на меті встановлення чи продовження контакту.

Ероматичний і риторичний діалоги можна вважати когнітивними, адже їх основна мета – передати інформацію слухачеві, вислухати його реакцію і сприйняти нову інформацію від другого комуніканта. Еристичний діалог часто є конфліктним: кожен із комунікантів обстоює власну позицію в обговорюваній темі чи проблемі, що має характер авторської, емоційний тон такої міжособистісної комунікації напружений, навіть подекуди негативний, і результативність спілкування залежить від порозуміння між комунікантами, вагомості їхніх аргументів, толерантності, культури поведінки і мовлення.

Карнавальний діалог має зазвичай формальний характер, відбувається частіше в побутовому спілкуванні, комуніканти застосовують мовні кліше (привітання, побажання, комплімент тощо), тому його можна вважати фатичним. Ероматичний, риторичний і карнавальний діалоги будуються у рівноправній, природній зміні ролі мовця і слухача (запитання – відповідь, висловлювання – реакція на нього), комуніканти по чергово висловлюють репліки, і ці діалоги не пов'язані із контролем над розподіленням ініціативи учасників міжособистісного спілкування. У структурі еристичного діалогу наявні репліки, мета яких вплинути на перебіг міжособистісної комунікації – зберегти ініціативу у власних руках, змусити комуніканта взяти її на себе, передати іншому індивіду, відібрати у співрозмовника.

Діалог створюється за певними принципами:

1. Діалог має процесуальну структуру, тобто у його межах наявний рух інформації між комунікантами. Тому говорять про фази діалогу: початок, середину, завершення; про головні, другорядні та епізодичні теми. Сам рух у

діалозі створюється репліками. Зміна реплік відбувається за певними законами. Результатом процесу є зв'язність.

2. Кожен діалог відбувається у мовленнєвій ситуації – певному діалоговому середовищі, яке охоплює мовця, слухача, їхні стосунки, тональність і атмосферу між учасниками інтеракції.

3. Діалогу властивий комунікативний смисл як комплекс інтенцій учасників спілкування.

Знання особливостей, структури і типів діалогів, вміння діалогувати є запорукою ефективного спілкування в різних комунікативних ситуаціях і основою для формування комунікативної компетентності особистості.

5. Сприйняття і розуміння мовлення – важлива умова успішної комунікації в освітньому процесі.

Мнемонічний процес породження мовлення вимагає переходу із внутрішнього плану у зовнішній, а розуміння передбачає зворотній рух – від зовнішнього плану мовлення до внутрішнього.

Важливим складником процесу сприйняття мовлення є розуміння. Розуміння повідомлення передбачає сприйняття комунікатом того, про що висловився комунікант (мовець).

Розуміння – це тлумачення змісту висловлювання, що здійснюється після сприйняття звукової чи графічної інформації, власне це сприйняття семантичного змісту, смислу висловлювання на основі вербальних і невербальних засобів.

Питання розуміння характеризується у науковому просторі в різних напрямках:

➤ філософсько-методологічному – напрямі розуміння розглядається як пізнання, пояснення, раціональність, знання, картина світу, інтерпретація, тлумачення, трактування;

➤ логіко-лінгвістичному, літературознавчому та культурознавчому – розуміння зіставляється з такими категоріями, як смисл, текст, мовна комунікація, використання знання, фрейм, сценарій, діалог тощо

➤ психологічному – розуміння пов'язують з поняттям діяльність, дія, спілкування, міжособистісні стосунки тощо.

На відміну від сприйняття мовлення, розуміння мовлення є когнітивною (мисленнєвою) дією, творчим процесом, що здійснює осмислення й засвоєння інформаційного масиву повідомлення або тексту на підставі сприйняття семантичного змісту висловлювань, їхньої мисленнєвої обробки із залученням імпліцитного плану тексту, процедур пам'яті, власного словникового запасу, комунікативної, мовної і мовленнєвої компетентності адресата (співрозмовника). Усвідомлення смислу повідомлень (дискурсів,

текстів) у процесі мовної комунікації передбачає адекватне реагування у вербальній чи невербальній формі (синтез повідомлення або тексту; тлумачення тексту; переказ; реферування тощо).

У процесі сприйняття мовлення комунікат (реципієнт, співрозмовник) проходить і здійснює певний шлях, на якому сприймає повідомлення і текст (дискурс). Його можна зобразити у вигляді лінійної схеми, ланцюжка.

Фізичне сприйняття повідомлення (тексту);

Розуміння прямого, «поверхневого» значення;

Співвіднесення з конситуацією, контекстом (у широкому сенсі);

Розуміння «глибинного значення»;

Співвіднесення з фондом знань, пресупозиціями;

Рис. Шлях сприйняття і розуміння повідомлення (тексту, дискурсу)

Інтелектуально-емоційне сприйняття повідомлення, усвідомлення його смислу, концепту, а також інтенцій адресанта.

Розуміння характеризується різним ступенем глибини та якості, зокрема:

1. Початковий, загальний рівень розуміння свідчить про розуміння тільки основного предмета висловлювання, тобто про що йдеться. Слухач може розповісти про що йому говорили, але не може відтворити зміст висловлювання.

2. Другий рівень – рівень розуміння смислового змісту – визначається розумінням всього висловлювання, викладення думки комуніканта, її розвитку та аргументації. Цей рівень характеризується не тільки розумінням того, про що йшлося, а й того, що було сказано.

3. Вищий рівень розуміння визначається розумінням не тільки того, про що і що саме було сказано, а найголовніше для чого була висловлена думка і якими мовними засобами.

Таке проникнення у смисловий зміст дозволяє комунікату зрозуміти мотиви, що дозволяють йому говорити саме так. Цей рівень розуміння включає також і оцінку мовних засобів, що були використані автором повідомлення для вираження власних інтенцій, думок, бажань тощо.

Ф. Бацевич справедливо стверджує, що мовець, інтерпретуючи повідомлення, дискурс, звертається до власних мовних знань, отримує модельний світ, включений з одного боку у його внутрішній світ, і одержує реконструйований внутрішній світ адресанта мовлення з іншого боку. Модельний світ людина зіставляє із власним внутрішнім світом і власним

запасом знань, коригує ці «світи». Результат цього співвіднесення орієнтує її у мовленнєвих і в позамовленнєвих діях. Взаємодія модулів визначає тональність розуміння (інтерпретації), які своєю чергою регулюють і впливають на подальше розуміння (інтерпретацію).

6. Роль слухання у процесах вербальної педагогічної комунікації.

Дослідження процесів комунікації свідчать, що понад 70% активного дня люди проводять у процесі спілкуванні. При цьому приблизно 42% цього часу відводять слуханню, 32% – мовленню, 15% – читанню і 11% писанню. Тобто людина у повсякденному житті слухає більше, ніж говорить.

Слухання відіграє важливу роль у вербальній комунікації, оскільки дозволяє осмислити й усвідомити думку комуніканта, допомагає налагодити комунікативний контакт, владнати непорозуміння, сприяє співпраці, допомагає прийняти рішення, вирішити завдання, розв'язати проблему, посилює впевненість людини в собі.

Слухання – вид репродуктивної мовленнєвої діяльності, активний процес сприймання і відбору акустичних засобів, звукових сигналів у комунікації.

Слухання не автоматичний процес, а цілеспрямована, системна, організована діяльність особистості у спілкуванні. Семантика, лексичне значення дієслова *слухати* пов'язано з активним процесом сприймання звуків; а семантика дієслова *чути* фіксує лише процес сприйняття, тобто пасивно сприймати слухом. Тобто чути – це ще не слухати, а тим більше не сприймати і розуміти мовлення.

Слухання як лінійний процес репродуктивної діяльності здійснюється особистістю покроково, поетапно:

I етап – *сприйняття слухом* – фізіологічний процес відбору звукових подразників. У його межах виділяють декілька аспектів діяльності слухача (адресата): виокремлення звуків мовлення зі сфери фізичних звуків узагалі, тобто із акустичного поля, звукового «тла», що його оточує; розрізнення звуків (наприклад, а – о, у – в, б – п; в – ф тощо); розпізнавання слова, речення як комбінації звуків. Людина може створювати за хвилину приблизно 100–150 слів, а здатна сприйняти і зрозуміти до 400–500 слів на хвилину, тобто потенціал сприйняття людиною мовлення значно більший, ніж можливості творення мовлення.

II етап – *уважність* – психологічне явище, увага. Людська психіка всі звуки сприймає селективно (лат. *selectus* – вибраний, дібраний). Явище

відбору потрібних звукових, зорових тощо сигналів – це селективна увага. Воно активно використовується учасниками спілкування за умов, наприклад, коли багато людей говорять одночасно. Складниками уважності є мінімальний поріг сприйняття (все, що людина може фізично сприйняти), рівні зацікавленості та мотивації. Все, що перебуває поза мінімальним порогом, як правило, не сприймається і не інтерпретується. Експериментально встановлено: чим нижчий рівень індивідуальної зацікавленості й мотивації учасників спілкування, тим нижчий їхній поріг сприйняття, тим менша увага до самого процесу комунікації і відповідно менший обсяг сприйнятої інформації.

III етап – *розуміння (інтерпретація)* – надання особою почутим лексемам, текстам семантичних значень, смислів. Розуміння того, що сказав мовець, може не відповідати його інтенціям, бажанням. Інтерпретація повідомлень передбачає розуміння фонетики, лексики, граматики мови; розпізнавання та розуміння інтенцій мовця; орієнтація в імплікаціях та імплікатурах дискурсу; орієнтація в контексті й ситуації спілкування.

IV етап – *запам'ятовування* – процес зберігання інформації з метою пізнішого її використання. Запам'ятовування може бути: короткотривалим (оперативним) – дає змогу учасникам орієнтуватися в плинні комунікації, пам'ятати попередні репліки, аргументи, цифри, факти тощо; довготривалим – сприяє орієнтуванню у світі загалом, підтримуванню контактів з людьми, збереженню в пам'яті важливих подій, слів, вчинків тощо. За даними досліджень психологів, відразу після почутої інформації людина запам'ятовує лише 50%, через вісім годин – 35%, за два місяці – заледве 25%. Ці 25% і називають осадовою інформацією.

Слухання – активний складний рецептивний процес мовленнєвої діяльності має різне спрямування. З урахуванням того, яке спрямування має слухання, розрізняють такі **типи слухання**:

Слухання заради задоволення: слухання музики, трансляцій спортивних матчів, вистав тощо; розмови на дружніх вечірках, товариські дискусії. Інтелектуальна або ж інша користь від такого слухання є не запланованою.

Уважне, вдумливе слухання: слухання лекцій, новин по радіо, інструкцій з певних проблем тощо. Мета такого слухання – розуміння і запам'ятовування. У разі безпосередньої інтеракції важливою умовою є партнерська, симетрична комунікація.

Критичне слухання: наявне у разі невпевненості в достовірності інформації, її тенденційності й однобічності; критично слухають людину, погляди якої відверто неприйнятні тощо.

Емпатичне (англ. *empathy* – співчуття, співпереживання) слухання: має місце у тому разі, коли слухач прагне увійти в ситуацію мовця і його слова сприймає крізь призму його (мовця) досвіду, почуттів тощо; сприяє дружнім стосункам між людьми, робить слухача «гросмейстером» спілкування.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ 2

МОВНА КУЛЬТУРА І КОМУНІКАТИВНА ПОВЕДІНКА ФАХІВЦЯ У ПЕДАГОГІЧНОМУ СПІЛКУВАННІ.

Питання для обговорення семінарського заняття

1. Мовна особистість сучасного педагога як суб'єкт педагогічної комунікації.
2. Гендерні аспекти комунікативної взаємодії учасників педагогічного спілкування.
3. Комунікативно-риторичні якості мовленнєвого спілкування.
4. Етикет сучасного мовленнєвого спілкування.
5. Тональність як важливий засіб ефективності педагогічного комунікування.
6. Національно-культурна специфіка мовної комунікації.

Література: 2, 3, 5, 6, 7, 9, 11, 13, 14, 15.

1. Мовна особистість сучасного педагога як суб'єкт педагогічної комунікації.

Термін «мовна особистість» увійшов у вжиток наприкінці ХХ – початку ХХІ століть і впроваджений у життя необхідністю формувати сучасну людину, яка буде успішною в комунікації, вмітиме спілкуватися, творчо мислити й діяти. На сучасному етапі дефініція «мовна особистість» розробляється й трактується вченими широко і по-різному.

Національно-мовна особистість – це носій рідної мови, який не лише володіє сумою лінгвістичних знань (знає мовні поняття і відповідні правила чи репродукує мовленнєву діяльність), а саме той, у кого виробились, сформувалися навички активної роботи зі словом, той, хто вміє активно спілкуватися, досягати поставлених комунікативних цілей і намірів. Водночас, мовна особистість – це мовець, котрий розширює функції мови, творить українськомовне середовище в усіх сферах суспільного життя, відроджує культуру, звичаї й традиції народу, подає зразки висококультурного інтелектуального спілкування літературною мовою.

Мовну особистість визначають як сукупність здібностей і характеристик людини, що зумовлюють створення та сприйняття нею мовленнєвих висловлювань (текстів). Модель мовної особистості включає три взаємопов'язані і взаємодоповнювальні рівні:

➤ вербально-семантичний – це лексикон особистості, що включає лексеми і граматичні форми слів;

➤ мовно-когнітивний передбачає актуалізацію й ідентифікацію притаманних соціуму (мовній особистості) знань та уявлень про світ, які створюють колективний і/або індивідуальний когнітивний простір (поняття, ідей, концепти); відображає тезаурус, культуру людини;

➤ мотиваційний, або рівень діяльнісно-комунікативних потреб, що відображає прагматику особистості, тобто систему цілей, мотивів настанов й інтенцій, пов'язаних з правилами, тактикою комунікації.

Перший рівень – вербально-семантичний – передбачає володіння природною мовою. Це, по суті, мовна предметна компетентність, що ґрунтується на знаннях мови як системи мовних одиниць, правил поєднання їх, вживання відповідно до функційних можливостей та виявляється у володінні мовними вміннями і навичками на основі знань лінгвістичної теорії. Вербально-семантичний рівень мовної особистості є виявом її комунікативної компетентності, здатності застосовувати на практиці власні мовні, мовленнєві та комунікативні знання, вміння й навички.

Другий рівень – когнітивний охоплює інтелектуальну сферу особистості, даючи досліднику вихід через мову, через процеси говоріння і розуміння – до знання, свідомості, процесів пізнання людини. Його одиницями є поняття, що виформовуються у кожній мовній особистості в більш чи менш упорядковану, систематизовану картину.

Третій рівень – прагматичний, охоплює мету, мотиви, інтереси, настанови та інтенціональності й забезпечує в аналізі мовної особистості закономірний перехід від мовленнєвої діяльності до її осмислення.

М. Пентиліук визначає мовну особистість через призму лінгводидактики як такого носія мови, який «добре володіє системою лінгвістичних знань (знає мовознавчі поняття і відповідні правила), продукує мовленнєву діяльність, має навички активної роботи зі словом, дбає про мову і сприяє її розвитку». Ми поділяємо думку вченої, мовна особистість повинна мати набутий людиною мовний досвід, прагнення втілювати його в комунікативний простір, палке бажання розвитку української мови загалом.

Мовна особистість – це високоосвічена людина, котра володіє високим рівнем мовної, мовленнєвої спроможності, духовності та культури і здатна втілювати їх в суспільну діяльність для досягнення успішного спілкування та

поставлених життєвих цілей. Український тип сучасної мовної особистості постає і розвивається на концептуальних положеннях української лінгводидактики, філософії, соціології, лінгвістики й психології, на культурному досвіді, здобутках народу, його моральноетичних цінностях. Отже, мовна особистість характеризується такими якостями, як знання лінгвістичних одиниць, необхідних для їх реалізації в усному та писемному мовленні, знання предмета й теми висловлювання, знання поведінки у процесі спілкування та ін.

Мовна особистість – це комунікативно компетентна особистість, тобто людина, що оперує життєво необхідними знаннями, вміннями й навичками. Комунікативна компетентність є ключовою в розвитку мовної особистості, котра характеризується знанням мовних одиниць, умілим їх використанням у практичній мовленнєвій взаємодії, розвиненим мовленням і мисленням, свідомим ставленням до вивчення й використання української мови в культурному середовищі. Комунікативна компетентність є виробленою, розвиненою здатністю людини налагоджувати й підтримувати необхідні контакти в суспільному спілкуванні; сукупністю знань, умінь і навичок використання вербальних і невербальних засобів для адекватного сприйняття й відображення дійсності в різних комунікативних ситуаціях; системою набутого досвіду комунікативного спілкування. Комунікативно компетентна мовна особистість має не тільки володіти досягненнями культури власного народу, а й розуміти людей інших національностей, релігій, культур, мов, політичних уподобань, соціального становища та з повагою ставитися до них. Комунікативна компетентність загалом становить комунікативний потенціал особистості, який характеризує її комунікативні здібності, можливості та визначає якість, успішність її спілкування в різних сферах життєвої діяльності; визначається врахуванням самостійності мовленнєвої діяльності особистості і є практичним аспектом проблеми взаєморозуміння, відображає рівень культурного розвитку особистості в суспільстві, виступає одним із чинників виховання толерантності, взаєморозуміння.

Особистість, окрім знання мови і мовлення, повинна вміти використовувати їх у конкретному контексті й ситуації спілкування, тобто володіти власне комунікативною (дискурсивною) компетентністю.

Власне комунікативна компетентність – це індивідуальні знання, вміння і навички особистості, що повинні сформуватися й забезпечуватимуть правильне й доречне використання мови в конкретному контексті та комунікативній ситуації спілкування, швидке знаходження адекватного стилю й тону спілкування, враховуючи особистість співрозмовника, обставини спілкування і стратегії мовленнєвої взаємодії. Вона включає механізми,

прийоми і стратегії, необхідні для забезпечення ефективності процесу спілкування. Важливу роль тут відіграють чисельні культурні відмінності, сензитивність до найменших змін у комунікативній ситуації і поведінці співрозмовника. Власне комунікативна компетенція, на думку Ч. Брумфіта, – комплексне застосування мовних і немовних засобів з метою комунікації, спілкування в конкретних соціально-побутових ситуаціях, уміння орієнтуватися в ситуації спілкування, ініціативність спілкування.

Власне комунікативна компетентність залежить від багатьох чинників:

1) комунікативних інтенцій (утримання в пам'яті мовця сказаного й постійна кореляція плину спілкування з його результатами);

2) дотримання комунікативних стратегій, (конкретної мети), що дають змогу досягти необхідного результату спілкування;

3) знання особистості співрозмовника і зворотного зв'язку в комунікації, що передбачає врахування психологічних особливостей адресата (темпераменту, переваг, звичаїв, уподобань), його соціальних ролей;

4) постійної орієнтації в умовах та ситуації спілкування, підтримання самого процесу і його контроль;

5) навичок і вмінь завершення комунікації, виходу з неї тощо (За Ф. Бацевичем).

Власне комунікативна компетентність передбачає сформованість умінь використовувати вербальні та невербальні засоби під час створення власних висловлювань відповідно до комунікативної ситуації, вміння бути учасником живого дискурсу, продукуючи і сприймаючи комунікативні акти; прогнозувати і використовувати ефективну мовленнєву поведінку, що відповідає нормам соціальної взаємодії, притаманним конкретній культурі, а також тлумачити комунікативну поведінку співрозмовників; володіння учасниками спілкування комунікативними стратегіями і правилами комунікації. Вона не існує поза межами комунікації й визначається психологічними та соціальними особливостями особистості. Рівень її сформованості виражається в конкретних комунікативних ситуаціях.

2. Гендерні аспекти комунікативної взаємодії учасників педагогічного спілкування.

Характер, стратегія і тактика, стиль, тональність мовної комунікації як складника мовленнєвого спілкування значною мірою залежать від гендерних (від англ. Gender – рід) (соціостатевих) й комунікативних статусів учасників спілкування. На поведінку чоловіків і жінок істотно впливають передусім психофізіологічні особливості і гендерні стереотипи (гендерна роль від

покоління до покоління). Темперамент і психологічні особливості особистостей чоловічої і жіночої статі різні.

Жінки – більш емоційні, екстравагантні, товариські, активні, емпатичні (співчутливі), дбайливі. Жінки, як правило, перевершують чоловіків у всьому, що стосується мови (дівчатка починають раніше говорити, мають багатший словниковий запас, утворюють складніші й різноманітніші речення); вони більше схильні до кохання, прихильніші, емоційніші. Жінки вільніше й повніше (зокрема, вербально) висловлюють свої почуття й емоції, у них виникає потреба ділитись з кимось своїми переживаннями; вони також здатні до співпереживання.

Чоловіки, навпаки – більш незалежні, настійливі, авторитарні, інтелектуальні, раціональні. Чоловіки ж більш інтернальні, частіше є лідерами; їхня самооцінка залежить від успіхів у сфері предметної діяльності, стабільніша і загалом вища від жіночої. Чоловічий стиль спілкування – активний і предметний, але водночас змагальний і конфліктний. Для чоловіка зміст спільної діяльності важливіший, ніж індивідуальна симпатія до партнера. Чоловіче спілкування відрізняється емоційною стриманістю.

Італійський психолог А. Монтаорі виділяє чотири відмінності в психології чоловіків і жінок:

1. Чоловіки виявляють тенденцію до незалежності, а жінки акцентують на взаємозалежність. Жінки більшою мірою соціально зорієнтовані, чіткіше усвідомлюють тонкі зв'язки, які об'єднують людей, роблять їхнє спілкування довірливішим.

2. Чоловіче ставлення до світу напористе, зорієнтоване на контроль. Чоловіки більшою мірою, ніж жінки, зосереджені на завданні. Тому чоловічий стиль вважають аналітичним і маніпулятивним. Чоловіча психологія сконцентрована на домінуючих ритуалах та ієрархії, де завжди є переможець і переможений. Така установка, як правило, не визнає альтернативи партнерського стилю.

3. У чоловіків спостерігаються певні не вроджені, а набуті здібності до просторових і математичних знань, у жінок – мовних навичок; тому жіночий стиль спілкування зорієнтований на систему взаємодії, а чоловічий – на систему домінування.

4. Чоловіча концепція моралі формулюється в термінах абстрактних правил, непорушних, постійних. Жінки більш ситуативні, вони по-своєму інтерпретують етику, межі якої рухомі та залежать від контексту того, що

відбувається. Чоловіки вважають, що зле втручатися в чийсь життя, якщо тебе не просять; жінки – погано не втручатися, якщо хтось потребує твоєї допомоги.

Відмінності стилів чоловічого і жіночого спілкування:

1. Чоловіки вважають, що у комунікації найважливішою є інформація (факти, цифри і результати). Жінки, крім інформації, значною мірою зорієнтовані на емоції, обстановку, атмосферу спілкування, на інтерактивні, міжособистісні аспекти.

2. Чоловіки у комунікації зорієнтовані на соціальні статуси і владу; вони пристосовуються до ієрархічних соціальних ролей у комунікації. Жінки віддають перевагу партнерській, рівноправній комунікації; вони зорієнтовані на встановлення теплих позитивних стосунків, прагнуть до їх зміцнення, знищення соціальних та інших ієрархічних бар'єрів. Тобто жінки намагаються скоротити дистанцію між собою і партнером у комунікації, а чоловіки цю дистанцію підтримують.

3. Чоловіки частіше обирають роль «одинокого воїна», який повинен завоювати певну позицію в комунікації або залишитися в ній самотнім. Жінки значно краще почуваються в колективі, легше встановлюють контакти. Тобто чоловіки віддають перевагу комунікації асиметричній, а жінки – симетричній.

4. Мовлення жінок насичене засобами опису почуттів, настроїв, емоцій; воно емоційніше, ніж чоловіче.

5. Жінки переважно формулюють свої бажання непрямо, а тому болісно реагують на приховані інтенції співрозмовників; вони легше, ніж чоловіки, «вчитують» імплікатури (щоправда, іноді не ті, що насправді вкладені в комунікацію). Це часто стає причиною конфліктів. Жінки очікують від чоловіків «відгадування» їхніх бажань; чоловіки зорієнтовані на прямі прохання, вимоги.

6. Чоловіки, як правило, формулюють пропозиції прямо; жінки - у вигляді запитань. Жінки частіше кажуть «думаю ...», «вважаю ...», навіть тоді, коли цілком переконані у своїй правоті. Чоловіки формулюють свої міркування значно категоричніше. Це часто спричиняє невпевненість у жінки, стає причиною непорозумінь.

7. У розмовах, дискусіях тощо чоловіки частіше, ніж жінки, акцентують на власній позиції. Жінки зорієнтовані на загальну атмосферу спілкування, а тому їм краще вдається формування гармонійної, позитивної атмосфери перебігу комунікації.

8. У конфліктних ситуаціях жінки частіше, ніж чоловіки, відмовляються від своїх поглядів, позицій.

9. Чоловіки розв'язують конфлікти раціональним способом, за допомогою аргументів і переконань, жінки схильні до емоційного їх вирішення.

10. Жінкам легше, ніж чоловікам, звернутись до когось за допомогою; чоловіки витлумачують це як слабкість.

Що ж стосується аспектів спілкування, пов'язаних із мовним кодом, то дослідники лінгвогендерологічних проблем зазначають, що в мовленні чоловіків простежується більша кількість іменників і дієслів: жінки віддають перевагу прикметникам і прислівникам. У мовленні жінок частіше трапляються актуалізатори (*так? ти що? га? тощо*), сигнали наявності зворотного зв'язку і уваги до слів співбесідника (*так ага угу о! тощо*). Жінки спокійніше реагують на перебивання мовлення, їх мовний код містить більшу кількість засобів ввічливості, меншу кількість грубих і лайливих виразів. У мовленні жінок частіше спостерігається явище неточного («приблизного») називання предметів (наприклад, у магазині: *Покажіть мені, будь ласка, цю штуку*); чоловіки ж намагаються називати все точно. Жінки частіше вживають слова зі значенням невпевненості (*мабуть, напевне* і под.) і описові вирази внутрішніх етапів (*Я від усього цього холодна*) та інші особливості.

Австрійські дослідниці специфіки спілкування чоловіків і жінок, тендерних стосунків у діловій сфері К. Опперман і Е. Вебер дають власну характеристику спілкуванню чоловіків і жінок. Для жінок, за К. Опперман, «людська близькість є ключем до світу зв'язків, стосунків, метою якого є згода і мінімізація відмінностей». А для чоловіків, за Е. Вебер, «незалежність – ключ до світу, зорієнтованого на статус. Формулювати накази і їх виконувати – це реалізація правил ієрархії».

3. Комунікативно-риторичні якості мовленнєвого спілкування.

Найважливішим засобом спілкування людини у соціумі є мова, відповідно до цього кожна мовна особистість має вправно володіти словом, вдало і грамотно виражати власні думки у вербальній формі. З прадавніх часів суспільством було усвідомлено значущість слова у житті людини, розроблено теоретико-практичні поради у його використанні і засвідчено всі здобутки у риториці – науці всіх наук, опановувати яку повинні всі члени цивілізованого й розвиненого соціуму.

Комунікативно-риторичні якості мови і мовлення мають глибинні витоки у дослідженнях, які вперше були здійснені ще в давні часи. Античні філософи, оратори комунікативно-риторичні якості мовлення пов'язували з

особою мовця, котрий міг би пристосовуватися до умов спілкування і називали їх «ідеями». Таких «ідей» як позитивних якостей мови виділяли різну кількість: Діоген Лаертій (Вавилонський) називав п'ять (чистота, чіткість, лаконічність, доречність, краса); Діонісій Галикарнаський (60–70 р. до н.е.) виділяв десять. Нині вчені називають такі основні комунікативно-риторичні якості мови: змістовність, правильність, доречність, багатство, точність, виразність, логічність і послідовність, що є ознаками культури мови і культури мовлення особистості. Усі вони, пов'язуючись між собою, доповнюють одна одну.

Сучасна наука розрізняє поняття «культура мови» і «культура мовлення».

Культура мови – показник її унормованості, що визначається загальноприйнятими нормами – орфоепічними, лексичними, словотвірними, граматичними, правописними та стилістичними.

Про культуру мовлення говорять, якщо нормативно-регулювальний аспект, пов'язаний зі встановленням правил користування мовними засобами, зорієнтований на носіїв мови, на суб'єктів об'єктивно існуючими нормами. Культура мовлення, спираючись на здобутки мовної культури, включає в себе, по-перше, безумовне додержання (усно і на письмі) норм літературної мови, по-друге, мовленнєву майстерність того, хто говорить або пише. Вивчення мовних засобів окремими людьми чи певними суспільними групами (з комунікативною метою), безсумнівно, стосується сфери мовлення. Поняття «культура мови» і «культура мовлення» співвідносяться між собою так само, як мова і мовлення, тобто як загальне і конкретне. Висока культура мовлення пов'язана з культурою поведінки, з вихованням патріотичних прагнень кожної людини, з перетворенням населення України в її народ, у націю.

Культура мовлення – це:

- володіння літературними нормами на всіх мовних рівнях, в усній та писемній формі мовлення, вміння користуватися мовностилістичними засобами і прийомами з урахуванням умов і цілей комунікацій;
- упорядкована сукупність нормативних мовленнєвих засобів, вироблених практикою людського спілкування, що оптимально виражають зміст мовлення і задовольняють умови та мету спілкування;
- самостійна лінгвістична дисципліна.

Змістовність мовлення передбачає повне розкриття предмета розмови з дотриманням логічної послідовності і доказовості думок. Важливими чинниками є відсутність необов'язкових фраз, невиправданих повторень, тавтології і дублювань, зайвих слів (плеоназму).

Правильність мовлення – це основна комунікативна якість мовлення. Правильність мовлення завжди веде до дотримання норм літературної мови, що діють у мовній системі, а саме:

- орфоепічним – правильній вимові голосних і приголосних звуків: [в^есна, в^езу, с^ело, м^ежа, н^едогляд];

- лексичним – правильному слововживанню згідно лексичного значення слова: *апелювати* – *звертатися*;

- морфологічним – правильному вибору форми слова: *більш точний, по складах*;

- синтаксичним – правильній структурі словосполучення і речення: *дякую вам, а не вас; прийняти о сьомій, а не в сім*;

- стилістичним – доречним слововживанням: *в будь-який момент, а не в любий* тощо;

- орфографічним – правильному написанню слів: *дит'ясла, Вавилон*;

- пунктуаційним – правильним вживанням розділових знаків у даному тексті: *Поезія – це завжди неповторність* (Л. Костенко).

Доречність – ознака мовлення, яка організовує його точність, логічність, чистоту. Доречне мовлення відповідає темі висловлювання, його логічному змісту, емоційному забарвленню. Доречне мовлення обов'язково вимагає врахування мовленнєвої ситуації, складу мовців, форм мови.

Умови доречності мовлення:

– розуміння необхідності мовлення;

– володіння культурою мовлення і спілкування за допомогою мови;

– висока вихованість людини, рівень її культури, моральних якостей;

– досконале знання мови, її функцій, форм і різновидів.

Доречність мовлення – це добір мовних засобів відповідно до цілей і мети спілкування. Так, слова, що створюють специфіку офіційно-ділового стилю (канцеляризми), не повинні застосовуватися в публіцистичній чи розмовній мові, звичайна сфера використання термінів - науково-технічний, спеціальний текст, усна мова спеціаліста, неприпустимим є вживання емоційно-експресивної лексики у документі чи підручнику тощо. Висловлюючи думку, необхідно дбати про обґрунтоване використання мовного матеріалу.

Багатство мовлення – це використання великої кількості мовних одиниць (слів, словосполучень, речень), що відрізняються за змістом і будовою. Існує прямий зв'язок між поняттями багатства і різноманітності мовлення, адже чим різноманітніше мовлення, тим воно багатше. Різноманітність мовлення характеризується використанням різних мовних засобів для вираження однієї і тієї ж думки.

Джерелами багатства мови можуть бути будь-які мовні елементи. Насамперед прийнято говорити про лексичне багатство мовлення, що виявляється у тому, що мовець здатний уникати повторення слів, користуватися синонімічними ресурсами. Для ясного і чіткого вираження думок дуже важливо мати достатній запас слів. На граматичному рівні багатство мовлення створюється використанням варіантів форм і конструкцій (*батькові - батьку, на вечірньому - на вечірнім, п'яти - п'ятьох, квартира професора – професорова квартира, обрати суддею - обирати на суддю, починатися прес-конференцією - починатися з прес-конференції, згідно з рішенням - відповідно до рішення*). Можна говорити також і про інтонаційне багатство мовлення - використання найрізноманітніших інтонацій (розповідної, питальної, окличної). Мовці повинні постійно вдосконалювати і збагачувати власне мовлення.

Точність мовлення – одна з найважливіших його властивостей і характеризує, насамперед, зміст висловлювання. Точність мовлення залежить не лише від вибору слів, а й від уміння автора чітко зіставити предмет, слово і дію, слово й поняття. Точність мовлення пов'язана з оптимальним слововживанням, використанням таких засобів мови, які щонайкраще (цілком зрозуміло) передають зміст висловлювання, розкривають його тему й основну думку. Звідси – ніякої двозначності у словах і виразах. Точність мовлення створюється за таких умов: знання предмета мовлення; знання мови; володіння мовленнєвими навичками говорити про щось, використовуючи багатство мови.

Виразність мовлення – якість, що найбільше залежить від особи мовця, його ерудиції, знання мов, мовленнєвих умінь і навичок. У мові є невичерпні запаси виражальних засобів, які роблять наше мовлення виразним. Це, насамперед, засоби художнього мовлення і засоби звукового мовлення. Виразність включає в себе й образність мовлення. Ця його якість передбачає вживання слів і словосполучень у незвичному, метафоричному значенні, що дає можливість образно, художньо відтворювати дійсність. Отже, виражальні засоби можуть бути образними й необразними. Це залежить від стилю висловлювання. Виразність мовлення досягається за таких умов: самостійність мислення мовця; інтерес мовця до того, про що він говорить чи пише; добре знання мови і виражальних засобів; досконале володіння стилями мовлення та ін. Виразність усного мовлення розвивається за допомогою виразного читання. Образність художнього мовлення досягається широким використанням метафоризації. Мовцям необхідно добирати слова і будувати речення так, щоб найточніше передати сутність висловлювання, прагнути, щоб зміст повідомлення був переданий точно, зрозуміло.

Виразність мовлення – це такі особливості його структури, що підтримують увагу та інтерес слухачів або читачів. Інтонація, логічний наголос, милозвучність створюють виразність на фонетичному рівні. Лексичними засобами виразності є емоційно забарвлені слова і вирази, епітети, метафори, порівняння тощо. Емоційний вплив підсилюють фразеологізми, прислів'я, приказки, крилаті вислови. Виразності сприяють і синтаксичні засоби, наприклад, повтори, антитеза (протиставлення) та ін.

Логічність і послідовність мовлення має багато спільного з точністю. Логічним називається мовлення, що забезпечує смислові зв'язки між словами і реченнями в тексті. Логічність виявляється в точності вживання слів і словосполучень, у правильності побудови речень, у смисловій завершеності тексту. Основою логічності мовлення є логічне мислення, що формується запасом знань і вмінням їх передати співбесідникові. Щоб мовлення було логічним, треба володіти знаннями мови і законами зв'язного мовлення. Логічність характеризує структуру тексту, його організацію. Необхідно враховувати взаємодію «трьох логік»: логіки дійсності, логіки думки та логіки мовного вираження. Логічність, як і точність, буває *предметна й понятійна*. Предметна логічність полягає у відповідності смислових зв'язків і відношень одиниць мови у мовленні зв'язкам і відношенням предметів та явищ у реальній дійсності. Логічність понятійна є відображенням структури логічної думки і логічного її розвитку в семантичних зв'язках елементів мови у процесі вербальної комунікації.

Чистота мовлення – це повна відповідність нормам літературної мови. Для чистоти мовлення важливими є правильна літературна вимова, вживання слів, що відповідають літературній нормі. У чистому мовленні не вживаються діалектизми, лайливі слова, слова-паразити тощо. Чистота мовлення на рівні вимови досягається суворим дотриманням орфоепічних норм (вимова голосних і приголосних звуків, звукосполучень, наголос у словах). Чистота мовлення залежить від дикції (чіткої, виразної вимови).

4. Етикет сучасного мовленнєвого спілкування.

Кожна людина, незалежно від соціального положення, віку, статі, національності, повинна знати і дотримуватись правил поведінки в соціумі.

Етикет (від фр. *etiquette* – ярлик, етикетка) – це зведення норм поведінки, порядок дій і правила ввічливості та чемності у суспільстві. Їх справедливо називають культурним обличчям нації.

Ввічливість – це одне з найбільших людських надбань. Передусім вона виявляється в мові, тому існує поняття «мовленнєвий етикет». В офіційній сфері діє міжнародний принцип, за яким ставлення до особи визначається її

чином чи посадою, котру вона займає. У цій сфері кожна особа є представником фірми, організації, навіть держави, і тому етикетні правила вимагають ставитися до неї з повагою, незалежно від віку чи статі. Молода людина може бути керівником великої фірми, а підлеглий бути за віком таким, як його батько. Тому діловий етикет передбачає, що на рівних спілкуються ті, хто займає однакове становище, скажімо, в бізнесі чи в політиці. Службовий етикет – це сукупність найдоцільніших правил поведінки людей там, де відбувається їхня професійна діяльність – на виробництві, в будь-якій організації.

Дотримання правил етикету є обов'язковим для всіх, адже це сприяє створенню сприятливого доброзичливого клімату для людей, зайнятих загальним виробничим процесом. Доведено, що добрий, настрій позитивно впливає як на здоров'я людини, так і на продуктивність її праці. Не випадково великі фірми та корпорації створюють власні Кодекси честі чи Правила поведінки, в яких передбачено етичні норми взаємин та правила службового етикету. На роботі людина проводить більшу частину свого життя, а відтак їй приємніше працювати там, де панує взаємоповага й усі дотримуються етичних норм та правил етикету. У службових стосунках доречною формою спілкування є звертання до всіх на «Ви». Вихований співробітник завжди пропустить жінку поперед себе, притримає перед нею двері. Якщо вони в однакових умовах, то чоловік не буде сидати, якщо жінка стоїть. У гардеробі чоловік допоможе жінці одягтися, хоч у службових умовах він цього може й не робити. Жінка на роботі також має дотримуватися певних правил. Чепуритися краще в спеціально встановленому місці, а не в кабінеті, де знаходяться колеги, а тим більше клієнти. Інтелігентна людина, помітивши помилку, якої припустився інший працівник, вкаже на неї тактовно та доброзичливо, до того ж наодинці. Краще, коли людина ставитиметься нетерпляче не до чужих, а до власних помилок – у цьому разі буде менше підстав для неприязні співробітників, для виникнення конфліктів.

Мовний етикет – це сукупність мовних засобів, що регулюють поведінку мовця у процесі комунікації. Структура мовного етикету становлять такі складники: звертання, привітання, прощання, вибачення, подяка, побажання, прохання, знайомство, поздоровлення, запрошення, пропозиція, порада, згода, відмова, співчуття, комплімент, присяга, похвала тощо. Кожна ситуація спілкування вимагає використання характерних для неї формул мовленнєвого етикету. Наприклад: формули вітання – *добрий день, доброго дня, добридень, здрастуйте, здорові були, доброго здоров'я, привіт, вітаю; Слава Україні – Героям слава! Слава Ісусу Христу! – Слава навіки!*

Христос рождається! – Славимо його! (на Святвечір і Різдво) Христос воскрес! – Воістину воскрес! та ін.

Мовленнєвий етикет – це усталені мовні звороти, що використовують у певних життєвих ситуаціях і відповідають національним культурним традиціям. Мовленнєвий етикет висуває перед людьми, котрі спілкуються, певні вимоги. Їх промова має бути ввічливою, гречною, а самі комуніканти повинні виявляти один до одного уважність і чемність. Українці, котрим споконвіку притаманні такі риси, як гостинність, ввічливість, доброзичливість, виробили своєрідну систему мовленнєвого етикету, яка поширена на всіх теренах, де вони проживають. Головне призначення мовленнєвого етикету – встановлення сприятливого контакту між людьми, регулювання їхніх взаємин на основі ввічливості.

5. Тональність як важливий засіб ефективності педагогічного комунікування.

У процесі вербальної комунікації кожен учасник спілкування прагне досягнути визначеної комунікативної мети міжособистісної взаємодії. Досягнення комунікативної мети спілкування залежить від категорій комунікативної лінгвістики, що пов'язані із зовнішнім впливом на процес спілкування: тональність, реєстр, атмосфера спілкування.

Тональність – це усвідомлена (інтенційно-вольова) або неусвідомлена (позаінтенційна) емоційно-аксіологічна і змістово-інформативна організація мовного матеріалу (у його динамічному вияві), за допомогою якої адресант формує повідомлення, мовленнєвий акт певної ілокуції, що впливає на адресата, а іноді й на ситуацію спілкування (За Ф. Бацевичем)

Основні складники тональності як манери побудови комунікантом (мовцем) власного висловлювання:

- артикуляція;
- дикція;
- інтонація;
- фразовий наголос;
- темп мовлення;
- гучність;
- тембр;
- пауза.

Тональність спілкування виявляється у тонових (висота, сила, гучність та ін.) і обертонових (передусім тембрових) характеристиках звучання, його мелодиці (інтонації, темпі, реєстрі тощо), а також у наявності специфічних лексико-фразеологічних, морфологічних та синтаксичних засобів мовного

коду. Тональність спілкування як соціальну якість вербальної комунікації можна визначити за мірою та ступенем дотримання етично-соціально-культурних норм і правил у процесі комунікації. Тональність формується вербальними і невербальними засобами мовного коду.

Тональність може впливати на результат спілкування по різному: у позитивному плані сприяти перебігу позитивної вдалої ефективної комунікації, налагодженню стосунків, винесення спільних рішень тощо; у негативному плані бути причиною сварок, непорозумінь, образ. Недотримання тональності зведе нанівець всю стратегію і тактику мовця у комунікації, його комунікативна мета не буде досягнена. Аристотель наголошував: «Якщо промовець говорить жорстким тоном ніжні речі або ніжним тоном жорстокі, він перестає бути переконливим».

В європейській культурі виділяють такі **види тональності спілкування**:

- *висока тональність* – характерна для зустрічей на найвищому рівні (урочисті збори, презентації, ювілейні заходи, прес-конференції тощо);
- *нейтральна тональність* – використовується у сфері офіційних установ під час спілкування з колегами, співробітниками;
- *звичайна тональність* – реалізується у сфері побуту (магазини, транспорт тощо);
- *фамільярна тональність* – у сім'ї, дружньому товаристві;
- *вульгарна тональність* – реалізується в соціально негативних ситуаціях і перебуває за межами літературної мови.

Правильна тональність є запорукою успішної комунікації, умовою досягнення комунікативної мети. Вона впливає на сприйняття мовця у соціумі, формування його іміджу, вираженню власного Я, засобом передачі непрямих смислів (підтексту, натяків) у процесі комунікації.

Тональність спілкування формується багатьма чинниками:

1. Манера спілкування мовця (акустичні, темпові, мелодійні, ритмічні характеристики усного мовлення).
2. Внутрішній стан комуніканта (щирий/нещирий, правдивий/неправдивий, серйозний/несерйозний, ввічливий/неввічливий).
3. Особистісні якості комуніката – психологічні, соціальні, національно-культурні, вікові, гендерні та інші (мирний, слухняний, погрозливий, насмішливий, іронічний, саркастичний тощо).
4. Ситуативність (офіційна, дружна, побутова).

5. Зміст повідомлення (інформативний, секретний, викривальний тощо).

Тональність як поняття комунікативної лінгвістики дуже важливе й актуальне, її особливості потребують подальшого вивчення й аналізу.

6. Національно-культурна специфіка мовної комунікації.

Життєдіяльність людини – це складна взаємодія її із суспільством. У процесі цієї взаємодії, у безпосередніх соціальних контактах під впливом мікро- чи макросередовища, його культури, соціальних норм, традицій, цінностей формується особистість. У суспільстві існує тісний зв'язок людини з національною і загальнолюдською культурою, що виявляє національну приналежності кожної особистості до етнічного МИ в контексті світової культури. Успіх комунікації залежить від культурознавчої компетентності особистості, розуміння національно-культурної специфіки мовленнєвої поведінки інших особистостей як носіїв етнічної належності, звичаїв, традицій, правил, соціальних умов, ритуалів, соціальних стереотипів нашого й інших народів, зафіксованих у мові. Кожна культура існує у взаємодії з іншими культурами, зберігаючи власну специфіку, самобутність і національну свідомість.

Ідея зв'язку мови, етносу і культури виникла ще у вісімнадцятому столітті, але цілеспрямоване дослідження проблеми розпочав у ХІХ ст. Вільгельм фон Гумбольдт, котрий у своїх працях стверджував, що «мови для націй є органами їх оригінального мислення і сприйняття». Ця ідея полягає у нерозривності мови і людського способу життя, мови і світогляду. Учений стверджував про діалектичний зв'язок між соціальним та індивідуальним у мовленнєвій діяльності. Однією з центральних проблем філософії вченого є широко відома теза про тісний зв'язок народного світогляду та мови народу. «Мова народу – це його дух, а дух народу – це його мова, бо через мову ми пізнаємо світ, його особливості.

Творення і вияв національної культури здійснюється завдяки мові, адже саме вона забезпечує органічний зв'язок між освітою й культурою, людиною і суспільством, індивідуальною та суспільною свідомістю, культурою особистості й культурою суспільства. У мові втілюється сила народного духу, його думки, сподівання, віра та воля.

Фактори, що формують національно-культурну специфіку мовленнєвого спілкування:

1. Фактори пов'язані з культурною традицією:

- дозволені та заборонені у спільноті типи та різновиди спілкування;

- стереотипні ситуації спілкування, відтворювані акти спілкування, що становлять фонд національної культури етносу або субкультуру в межах цього етносу;

- етикетні характеристики універсальних актів спілкування;

- рольові та соціально-символічні особливості спілкування, тобто фактори, що кореняться в специфічній для певної спільноти системі соціальних ролей, а також у додаткових символічних функціях, притаманних цій спільноті;

- номенклатура та функції мовних і текстових стереотипів, які використовують у спілкуванні;

- організація текстів.

2. Фактори пов'язані з соціальною ситуацією та соціальними функціями спілкування:

- функціональні «підмови» та функціонально-стилістичні особливості;

- етикетні форми.

3. Фактори пов'язані з етнопсихологією, тобто з особливостями перебігу та опосередкування психічних процесів і різних видів діяльності:

- психолінгвістична організація мовленнєвої та інших видів діяльності, опосередкованих мовою;

- номенклатура, функції та особливості перебігу проксемічних, пара лінгвістичних і кінетичних явищ.

4. Фактори, пов'язані з наявністю в тезаурусі спільноти певних реакцій, понять тощо, тобто зі специфікою денотації:

- система традиційних образів, порівнянь, символічне вживання певних денотатів;

- система кінетичних засобів.

5. Фактори зумовлені специфікою мови спільноти:

- система стереотипів;

- система образів, порівнянь тощо;

- структура текстів;

- етикетні форми;

- психолінгвістична організація мовленнєвої або іншої діяльності.

У сучасному світі люди різних національностей і культур тісно пов'язані між собою, адже спілкування між ними стало набагато частішим. У процесі комунікації із представниками інших націй і культур особистість не лише занурюється в іншомовну мовну спільноту, а і потрапляє у так би мовити іншу мовну картину світу, систему цінностей, правил і норм. Представники

різних лінгвокультур намагаються передусім порозумітися, знайти спільні рішення, а це вимагає знань їх національних і культурних особистостей.

ЗАВДАННЯ ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Завдання до семінарського заняття 1

1. Назвати й охарактеризувати якості, що необхідні сучасному педагогу для досконалого володіння навичками культури мовлення та комунікативною компетентністю.

2. Доведіть, що успіх педагога у професійній діяльності значною мірою залежить від знання стратегій і тактик публічного мовлення та спілкування.

3. Прочитайте прислів'я, розкрийте зміст одного з них.

- *Говорити і не думати – це те саме, що стріляти і не вцілити.*
- *Добре тому жити, хто вміє говорити.*
- *Красне слово – золотий ключ.*

4. Доберіть до запропонованих фраз мовленнєвого етикету фрази-відповіді:

- *Радий вас бачити ...;*
- *Дозвольте з вами познайомитися ...;*
- *Приходьте, будь ласка, ... ;*
- *Не відмовте ... ;*
- *Я дуже раджу вам ... ;*
- *Прошу вибачення ... ;*
- *Тобі так робити не личить ... ;*
- *У тебе такий чудовий вигляд.*

Завдання до семінарського заняття 2

1. Скласти текст за темою «Моя фахова спеціальність». Використовувати слова-терміни.

2. Розказати про людину, яка, на ваше бачення, вміє (або не вміє) спілкуватися. Аргументувати свою думку.

3. Прокоментувати українські прислів'я про правила спілкування:

- *Треба знати, що і де казати.*
- *Гостре словечко коле сердечко.*
- *Говорить п'яте через десяте.*
- *Менше говори – більше слухай.*

4. Навести приклади речень професійного спілкування (бажано із власного досвіду), використавши звертання та вирази мовленнєвого етикету.

5. Дотримуючись правил спілкування, скласти і реалізувати діалог за темами «Сучасна освіта в Україні і світі: виклики та перспективи», «Затребувані компетентності сучасного фахівця: перспективи їх формування та розвитку».

6. Дібрати до запропонованих формул мовленнєвого етикету відповідну ситуацію спілкування:

- *доброго здоров'я;*
- *даруйте мені;*
- *з вашого дозволу;*
- *не переживай;*
- *з повагою.*

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Питання для самостійної роботи до теми 1

1. Визначте, яке головне завдання перегляду стратегії мовної освіти в Україні ХХІ століття і з чим це пов'язано ?

2. Обґрунтуйте, чому сучасна молода людина повинна бути не лише професійно освіченою, а й комунікативно компетентною.

3. Чи вважаєте ви комунікацію у суспільстві універсальною життєво необхідною категорією.

4. Чи залежить сучасний стан і майбутній розвиток нашої держави від якості комунікативної компетентності молодого покоління, громадян України?

5. Мова як основа національної єдності, які суспільні й культурні функції повинна виконувати. Ваша думка.

6. З'ясуйте погляди вчених на природу людської мови, її стан та розвиток у суспільстві.

7. Назвіть основні функції спілкування у педагогічній професійній діяльності. Чим вони зумовлені? Чи вони взаємодіють?

8. Мовна комунікація як цілеспрямований процес діяльності має структурні компоненти. Проаналізуйте їх.

9. Охарактеризуйте роль і місце комунікативного наміру і комунікативної мети на етапах комунікації.

10. Доведіть, що комунікативна ситуація є комплексним поняттям, включає різні елементи і визначає зміст міжособистісного і міжкультурного спілкування.

11. Чим зумовлені чинні закони і правила спілкування?

12. Відповідно до мети та соціальних зав'язків міжособистісна комунікація поділяється на які види?

13. Яка роль міжособистісної комунікації у становленні та розвитку людини і суспільства?

14. Обґрунтуйте поняття «цілі» й «стратегія» спілкування.

15. Що ви вважаєте основним засобом виховання культури спілкування у педагогічній діяльності?

Питання для самостійної роботи до семінарського заняття 1

1. Поясніть, за допомогою яких кодів здійснюється мовна комунікація у суспільстві?

2. Що таке засоби комунікації?

3. Назвіть найважливіші засоби комунікації.

4. Яка роль невербальних засобів комунікації?

5. З'ясуйте основні види невербальних засобів комунікації.

6. Які форми реалізації мовного коду наявні у комунікації?

7. Знайдіть у словнику визначення поняття «форми мовної комунікації». Назвіть їх і поясніть.

8. Чим характеризується усна форма мовної комунікації?

9. Яких правил слід дотримуватися для досягнення високого рівня культури спілкування?

10. Коротко охарактеризуйте форми мовної комунікації за способом інтерактивності, взаємодії комунікантів.

11. Проаналізуйте найважливіші ознаки монологу. Чому монологічне мовлення є складним і вимагає ретельної підготовки?

12. Більшість учених вважають діалог найактивнішою формою міжособистісної комунікації. А яка Ваша думка?

13. Назвіть основні принципи створення діалогу.

14. Розуміння як зворотний рух мовленнєвої діяльності характеризується у науковому просторі в різних напрямках: філософсько-методологічний; логіко-лінгвістичний, літературознавчий, культурознавчий; психологічний. Висловіть свою думку.

15. Яку роль у вербальній комунікації відіграє слухання?

Питання для самостійної роботи до семінарського заняття 2

1. Коли і ким введений термін «мовна особистість»? Чому цей термін функціонує нині як міждисциплінарне поняття?
2. Дайте визначення поняття «мовна особистість», цитуючи українських учених.
3. Чи поділяєте Ви думку науковців, що невід'ємним складником мовної особистості є національна свідомість.
4. Якою має бути мовна свідомість педагога (майстра виробничого навчання) професійної освіти?
5. Назвіть ключові компетентності сучасної освіти в Україні, визначені в межах рекомендацій Європейським парламентом і Європейською Радою.
6. Які пропоновані компетентності є ключовими для Вашої професійної педагогічної діяльності?
7. Як Ви розумієте поняття «власна комунікативна компетентність»? Поясніть, від яких чинників вона залежить?
8. Чому важливо в сучасному світі знати гендерні аспекти комунікативної взаємодії?
9. Ще в період античності, і особливо в освіті, поцінювалися теоретико-практичні поради щодо значущості сили слова. Чи актуально це сьогодні, у час розвиненого науково-технічного піднесення?
10. Проаналізуйте основні комунікативно-риторичні якості мови, що є ознаками культури мовлення особистості.
11. Що забезпечує людині дотримуватись правил поведінки в соціумі?
12. Наведіть приклади формул мовленнєвого етикету, які Ви використовуєте у своїй професійній діяльності?
13. У чому виявляється тональність спілкування як елементу усної комунікації?
14. Чи залежить успіх комунікації від культурознавчої компетентності особистості, розуміння нею національно-культурної специфіки поведінки іншої особистості.
15. Які фактори формують національно-культурну специфіку мовленнєвої комунікації?

ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

Індивідуальне завдання 1

Діяльність сучасної людини неможливо уявити без спілкування з оточуючими людьми. Для педагога вміння грамотно спілкуватись є

найважливішою умовою досягнення професійного успіху. Ось чому педагог, насамперед, повинен володіти комунікативною компетентністю. Охарактеризуйте власний рівень сформованості комунікативності, які комунікативні вміння вам потрібно вдосконалювати?

Скласти орієнтовний план усунення недоліків, притаманних Вам у спілкуванні.

Індивідуальне завдання 2

Скласти індивідуальну програму розвитку комунікативної компетентності сучасного педагога як складника професійної компетентності.

Індивідуальне завдання 3

Підготувати тези доповіді на тему:

- *Роль невербальних засобів у педагогічній комунікації.*
- *Образ викладача як оратора: міміка, пластика, рухи, постава, вигляд.*

Індивідуальне завдання 4

Розкрити зміст поданого нижче висловлювання, з'ясувавши спочатку слово «менталітет».

Національна мова є засобом вираження менталітету нації. Як одна з істотних ознак нації українська мова виконує об'єднувальну функцію.

Індивідуальне завдання 5

Прокоментувати вислів Максима Рильського: «Мова – втілення думки. Що багатша думка, то багатша мова. Любімо її, вивчаймо її, розвиваймо її! Борімося за красу мови, за правильність мови, за доступність мови, за багатство мови...».

Індивідуальне завдання 6

Прокоментуйте подані та сформулюйте власні твердження про труднощі, що виникають, коли потрібно висловити свою думку або виступити публічно? Запропонуйте, як можна подолати ці труднощі.

- *Слова випереджають думки;*
- *Бракує слів, навіть починаєш затинатися;*
- *Складно подолати сором'язливість, боїшся помилитися;*
- *Складно зорієнтуватися, що сказати саме в цій ситуації;*
- *Виникає непереборне хвилювання.*

Індивідуальне завдання 7

Знайти поняття і терміни за лекційним матеріалом, охарактеризувати за науковою літературою до курсу, дати своє пояснення. «Комунікація», «мовна комунікація», «функції спілкування», «мовна свідомість», «комунікативна компетентність», «комунікативна інтенція».

МОДУЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ

Тести для модульного контролю

1. Продовжити твердження. Сприйняття мовлення - ...

- а) мовна здатність людини, її інтелект, оперативне сприймання всієї бази знань, орієнтація в конкретній ситуації, урахування соціальних чинників у спілкуванні;
- б) складна система адаптації, пов'язана з просуванням до бажаної мети у спілкуванні, пов'язана із соціальними аспектами вияву особистостей адресатів (аудиторії);
- в) різновид мовленнєвої діяльності людини, яка полягає в установленні сенсу почутих (прочитаних) текстів, усвідомленні авторських текстових (дискурсивних) стратегій.

2. Яке визначення характеризує слухання? Слухання – це...

- а) вид мовленнєвої діяльності, активний процес відбору звукових сигналів у мовній комунікації;
- б) процес спілкування у межах конкретного часу і простору, де висловлювання одного комуніканта розраховане на пасивне сприйняття адресатом;
- в) ставлення мовця до мовленнєвого продукту, який транслюється під час вербальної взаємодії, згідно з комунікативними намірами та з урахуванням контексту.

3. Завершіть твердження: Мова виникла в суспільстві, обслуговує суспільство і ...

- а) закріплена традицією або законодавством на визначеній території;
- б) є істотною ознакою нації та реально існує як мовна діяльність членів відповідної етнічної спільноти;
- в) поза суспільством вона не можлива, як і не можливе суспільство без мови.

4. За способом інтерактивності виділяють такі типи комунікації:

- а) полілог, міжособистісна, соціально зорієнтована
- б) монолог, діалог, внутрішня.
- в) монолог, діалог, полілог.

5. Оберіть правильну відповідь:

- а) комунікативні закони – це найзагальніші нежорсткі імовірні тенденції, які наявні в усіх типах групового і масового спілкування.
- б) комунікативні закони – це правила особистостей у процесі мовної комунікації певного етносу.
- в) комунікативні закони – найзагальніші форми мовного спілкування, які наявні в будь-якій соціальній сфері.

6. За кількістю співрозмовників виділяють такі типи комунікації:

- а) внутрішня, міжособистісна, групова, публічна, масова;
- б) монологічна, групова, масова, опосередкована;
- в) внутрішня, міжособистісна, групова, масова, міжнаціональна, персональна.

7. Міжособистісна комунікація поділяється на такі види:

- а) ритуальна, соціально-рольова, трансакційна;
- б) ритуальна, ділова, інтимно-особистісна;
- в) ділова, публічна, інтимно-особистісна.

8. Персоніфікація особистості – це

- а) усвідомлення людиною власної індивідуальності, незалежності у прийнятті професійних рішень.
- б) людська необхідність матеріалізуватися в певному акті говоріння.
- в) усвідомлення людиною власної індивідуальності, неповторності, несхожості на інших людей.

9. Найважливіші складники мовленнєвої діяльності:

- а) мета, мотив, спосіб, контекст.
- б) необхідність, мета, дія, результат.
- в) мотив, мета, дія, операція.

10. Є такі типи слухання:

- а) слухання заради задоволення; часове слухання; критичне слухання; вибіркоче слухання.
- б) уважне, вибіркоче слухання; критичне слухання; неуважне слухання; доброзичливе слухання.
- в) слухання заради задоволення; уважне, вдумливе слухання; критичне слухання; емоційне слухання.

11. Текст як засіб і результат комунікації має такі ознаки:

- а) смислова цілісність, граматична єдність, комунікативна єдність.

- б) тематична єдність, комунікативна єдність, структурна єдність.
- в) тематична єдність, структурна єдність, функційна єдність.

12. Комунікативна компетентність має такі складники:

- а) мовну, мовленнєву, дискурсивну, соціолінгвістичну, стратегічну, соціокультурну.
- б) мовну, мовленнєву, соціокультурну, стратегічну, ділову, вербальну.
- в) дискурсивну, фонетичну, соціолінгвістичну, стратегічну, соціокультурну, прагматичну.

13. Назвіть основні умови доречного мовлення:

- а) розуміння необхідності мовлення; використання різних варіантів форм; оптимальне використання засобів мови; володіння культурою мови і спілкування.
- б) володіння культурою мови і культурою спілкування; розуміння необхідності мовлення; досконале знання мови, її функцій, форм і різновидів; використання синтаксичних засобів мови.
- в) розуміння необхідності мовлення; володіння культурою мовлення і спілкування за допомогою мови; висока вихованість людини, рівень її культури, моральних якостей; досконале знання мови, її функцій, форм і різновидів.

14. Етикет – це:

- а) зведення норм поведінки, порядок дій і правила ввічливості та чемності у суспільстві.
- б) сукупність найдоцільніших правил поведінки людей там, де відбувається їхня професійна діяльність.
- в) повна відповідність вимогам, що забезпечують сприятливий доброзичливий клімат серед людей.

15. Основні складники комунікативного паспорта мовця (за Ф. Бацевичем):

- а) комунікативна грамотність; власне комунікативна поведінка учасників спілкування; вживання засобів мовного коду; позиційна роль співрозмовника.
- б) власне комунікативна поведінка комуніканта і комуніката; вживання вербальних і невербальних засобів, статусна роль учасників; багатство мовлення.

в) власне комунікативна поведінка учасників спілкування; вживання засобів мовного коду; вживання паралінгвістичних, інтонаційних та інших засобів; ситуативні чинники, у межах яких розгортається комунікація.

КОМПЛЕКС ТЕСТОВИХ ЗАВДАНЬ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що таке спілкування людей? Це – ...

- а) мисленнєва і мовленнєва діяльність за допомогою виняткової знакової системи – природної мови;
- б) налагодження, усвідомлення і фіксування свого місця в системі рольових, статусних, міжособистісних стосунків;
- в) складний процес взаємодії особистостей у конкретному часовому й просторовому вимірі, будь-які стосунки людей з використанням мови.

2. Які функції у суспільстві виконує спілкування?

- а) контактну, інформаційну, спонукальну, координаційну, пізнавальну, емотивну, впливову, налагодження стосунків;
- б) толерантну, мовну, соціальну, розвитку, пізнавальну, фізичну, оздоровлюючу;
- в) фізичну, пізнавальну, психічну, трудову, уявлення, смакову, ділову.

3. Мовна особистість – це:

- а) людина з високим рівнем національної свідомості;
- б) людина, яка вміє ясно й образно говорити й писати;
- в) такий носій мови, який добре володіє системою лінгвістичних знань, репродукує мовленнєву діяльність, має навички активної роботи зі словом, дбає про мову і сприяє її розвитку;

4. Людське спілкування – це діяльність? Чому діяльність?

- а) спілкування – це соціальна взаємодія людей, обмін інформацією, засіб досягнення мети, тобто діяльність;
- б) спілкування як процес розгортається послідовно, має плин у часі, здійснюється під контролем учасників, тобто має всі ознаки діяльності;
- в) спілкування – це діяльність, оскільки має комунікантів, які обмінюються інформацією.

5. Що належить до невербальних засобів спілкування?

- а) міміка, жести, постава, тип одягу, зачіска, інтонація, тембр голосу;
- б) інтонація, паузи, орфограма, антоніми, постава, жести;
- в) одяг, голос, звуки, речення, оплески, наголос.

6. Основні комунікативні закони – це...

- а) відображення соціальних відносин у повсякденній свідомості особистостей;
- б) найзагальніші нежорсткі тенденції, які наявні у всіх типах групового і масового спілкування;
- в) миттєві інформації, що відбуваються в момент мовленнєвої діяльності.

7. Що таке правила спілкування?

- а) це закономірності процесу комунікації, психологічні особливості учасників спілкування, їх соціальні ролі;
- б) це певна система критеріїв, за якими розробляють судження, оцінки учасників;
- в) це рекомендації щодо ефективного спілкування, які склалися в суспільстві й віддзеркалюють комунікативні традиції певного етносу.

8. Від чого залежить ритм спілкування? Назвіть головні чинники.

- а) професія, довіра, етикет, ситуація, обставини;
- б) стать, професія, вік людини, національність;
- в) тема спілкування, неспокій, професія, логіка висловлювання, стать.

9. Міжособистісне (інтерперсональне) спілкування – це

- а) досягнення комунікативного успіху із застосуванням вербальних і невербальних засобів, норм етикету;
- б) процес, скерований на створення міжособистісних зв'язків, порозуміння.
- в) комунікація між двома і більше особами, яка спирається на їх психологічний і когнітивний зв'язок.

10. Назвіть основні закони спілкування.

- а) закон дзеркального розвитку спілкування; залежності ефективності спілкування від комунікативних зусиль; прогресивного зростання нетерпіння слухачів; зниження інтелекту аудиторії зі збільшенням її чисельності; комунікативного самозбереження, ритму спілкування, притягування критики; самовиникнення інформації;

- б) закон імітації; поширення негативної інформації ; спотворення інформації; інтелекту аудиторії; мовленнєвого впливу; наслідування мовця; гучності голосу;
- в) закон комунікативних зусиль; спотворення висловлювання; притягування критики, мовленнєвого самовпливу.

11. Які найважливіші особливості міжособистісного спілкування?

- а) упорядкованість подій і їх послідовність; міжособистісні конфлікти; рівень культури особистості; обов'язковість спілкування; наявність джерела інформації, взаємоприспосовування учасників;
- б) соціальні ролі особистостей; кількісний склад учасників; мовна компетентність;
- в) неунікненість спілкування; невідворотність спілкування; взаємоприспосовування учасників; пунктуаційність подій; симетричність і компліментарність.

12. Що є причиною зміни характеру спілкування на сучасному етапі?

- а) матеріальні і духовні цінності, усвідомлення людиною несхожості на інших людей;
- б) належність мовців до різних лінгвокультур, різний рівень життєвих компетенцій;
- в) вплив на людину науково-технічного прогресу; персоніфікація особистостей.

13. Який основний засіб комунікації людей?

- а) телебачення;
- б) мова;
- в) інформація.

14. Що означає слово «комунікація» у перекладі з латинської мови?

- а) роблю спільним, зв'язую; б) потреба реалізації знань;
- в) з'єдную особистості.

15. Дайте латинський відповідник поняття «людина, яка говорить».

- а) Homo sapiens;
- б) Inventio;
- в) Homo loguens.

16. Назвіть елементарні компоненти мовної комунікації.

- а) комунікант (мовець), комунікат, повідомлення, канал комунікації, інформаційний шум, фільтри, зворотний зв'язок, контекст, ситуація;
- б) ситуація, подія, людина, телефон, комп'ютер, перепони зв'язку, фільтри, контекст;
- в) вибірковий текст, лист, роман, міміка, цензура, зворотна інформація, канал комунікації.

17. Найважливішими засобами комунікації є:

- а) одиниці різних рівнів мови; контекст і ситуація; різноманітні правила;
- б) закономірності організації мовної системи; інформаційні канали; різноманітні жести і рухи;
- в) засоби мовної системи; паралінгвістичні засоби; компоненти інших семіотичних систем.

18. Назвіть вербальні компоненти комунікації.

- а) речення, інтонація, міміка, іменники;
- б) слово, словосполучення, речення, текст;
- в) діалог, полілог, дискурс, монолог.

19. Невербальні засоби спілкування – це...

- а) найважливіші складові комунікативного акту в нормальному міжособистісному спілкуванні, що служать для створення, передавання і сприймання повідомлень;
- б) граматично та інтонаційно оформлена цілісна мовна одиниця, яка забезпечує формування й вираження думки;
- в) елементи комунікативного коду, які мають немовну (але знакову) природу і разом із засобами мовного коду служать для створення, передавання і сприйняття повідомлень.

20. Що належить до засобів мовного коду?

- а) синоніми, звук, склад, наголос;
- б) фонетика, лексикологія, морфологія, синтаксис;
- в) слово, словосполучення, речення, текст.

ГЛОСАРІЙ КЛЮЧОВИХ СЛІВ

Афективно-оцінна комунікація – це комунікація, що ґрунтується на вираженні позитивних або негативних почуттів до співрозмовника.

Комунікативна грамотність – це правильне, нормативне володіння технікою ефективної мовної комунікації; володіння відповідно до комунікативної ситуації мовними штампами, комунікативними стереотипами, стратегіями і тактиками спілкування.

Комунікативна компетентність (лат. *comperentia* – належність по праву; обізнаність) – знання, вміння і навички особистості, що забезпечують правильне й доречне використання мови у процесі вербальної комунікації, в конкретному контексті й ситуації спілкування; знаходження адекватного стилю і тону спілкування, урахування особистості співрозмовника, обставини спілкування і стратегії мовленнєвої взаємодії.

Комунікативна стратегія (грец. *stratos* – військо і *agó* – веду) – передбачення, когнітивний процес, який учасники дискусії використовують з метою донесення своєї думки до слухачів у найбільш зрозумілій або найбільш економній спосіб.

Комунікативна тактика (грец. *taktiké* – мистецтво шикування військ) – конкретні мовленнєві дії, що мають на меті досягнення впливу на певному етапі стратегічної взаємодії.

Комунікативний намір (інтенція) – це мотивація, потреба, бажання мовця спілкуватися з іншою особистістю.

Комунікативні закони спілкування – найзагальніші нежорсткі імовірнісні тенденції, які наявні у всіх типах групового і масового спілкування.

Комунікація (лат. *communicare* – повідомляти) – цілеспрямований обмін змістовою інформацією, думками за допомогою певної семіотичної системи (передусім мови), специфічна форма взаємодії людей у процесі їх співдіяльності.

Культура вербального спілкування – система мовних знаків, що спирається на морально-етичні, мовні правила і відображає ставлення до людини як до визнаної цінності.

Міжособистісна комунікація – це спілкування з метою обміну змістовою інформацією, у якому беруть участь два і більше комунікантів, котрі знаходяться в одному просторовому та часовому вимірі та сприймають один одного як партнери, мають можливість забезпечувати зворотний зв'язок.

Мовна (вербальна) комунікація – це 1) обмін змістовою інформацією між людьми за допомогою мови, що виявляється через вибір, створення, реалізацію й інтепретацію мовних засобів усіх рівнів; 2) формування, формулювання, обмін та інтерпретація повідомлення, тексту, дискурсу за допомогою мови як коду та невербальних засобів як специфічних кодів задля досягнення здійснення спілкування.

Мовна особистість – людина, яка володіє сукупністю здатностей і характеристик, що обумовлюють створення і сприйняття нею текстів, які вирізняються структурно-мовною складністю, глибиною й точністю відображення дійсності.

Мовний (вербальний) код – система мовних засобів, що використовують комуніканти для створення, передачі, сприймання й інтепретації повідомлення, тексту, дискурсу.

Невербальні засоби – це компоненти, знаряддя немовного коду, які разом із вербальними засобами служать для створення, передачі, осмислення сприйняття й інтерпретації змістової інформації.

Стиль спілкування – форма реагування (комунікативна поведінка) особистості в контактах з іншими людьми, що залежить від особистісних, соціальних, культурних, моральних особливостей індивідів.

Функції комунікації – призначення комунікації, її причина, потреба, роль, значення, завдання.

6. КОНСУЛЬТАЦІЙНИЙ ПУНКТ

За консультаціями чи уточненнями окремих питань електронного курсу можна звернутися до викладача Мамчур Лідії Іванівни за електронною поштою 1508Mamchur@gmail.com та у вайбер за номером +38-098 875 40 50

7. ЦИФРОВА БІБЛІОТЕКА

1. Абрамович С., Чікарьова М. Мовленнева комунікація: підручник. К. 2004. 472 с. <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1922>
2. Авраменко В. Культура мовлення учителя як засіб професійно-педагогічної комунікації. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2010. № 1. С. 120-125. <http://znp.udpu.edu.ua/article/view/196061>
3. Ашиток А. Комунікативна компетентність педагога: структура, етапи формування. *Молодь і ранок*, 2015 (6.125). С. 10-13. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Mir_2015_6_4

4. Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. К. : Академія, 2004. 344 с. http://document.kdu.edu.ua/info_zab/061_123.pdf
5. Бутенко Н. Ю. Комунікативні процеси у навчанні : підручник. К. : КНЕУ, 2004. 383 с. <http://elcat.pnpu.edu.ua/docs/%D0%91%D1%83%D1%82%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf>
6. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація: навч. посіб. К. : ВЦ «Академія», 2006. 256 с. <https://ir.duan.edu.ua/handle/123456789/969>
7. Калюжна Т. Культура педагогічного мовлення : методичні рекомендації. К. 2011. 51 с. https://lib.iitta.gov.ua/2562/1/%D0%9C_1_%D0%A0_%D0%B4%D0%BE_%D0%B4%D1%80%D1%83%D0%BA%D1%83_docx.pdf
8. Косенко Ю. В. Основи теорії мовної комунікації : навч. посіб. Суми. 2011. 187 с. <https://kpdi.edu.ua/biblioteka/.pdf>
9. Куньч З. та ін. Риторичний практикум: навчальний посібник. Львів. 2018. 212 с. <https://sci.ldubgd.edu.ua/handle/123456789/6302>
10. Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: навч. посіб. Київ : Вища шк. 2003. https://org2.knuba.edu.ua/pluginfile.php/38856/mod_resource/content.pdf
11. Педагогічна комунікація: практикум / укладач О. М. Фенцик. Мукачево. 2019. 162с. http://dspace-s.msu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/3252/1/Fencik_Pedagogical_communication.pdf
12. Педагогічна майстерність : Підручник / за ред. І.А. Зязюна. К. : СПД Богданова А.М., 2008. 376 с. https://www.pedagogic-master.com.ua/public/PM_Zyazyun.pdf
13. Педагогічна майстерність. Хрестоматія: навч. посіб. / За ред. І.А. Зязюна. К. : Вища шк., 2006. 606 с. https://www.pedagogic-master.com.ua/public/Zyazun_Hrestomatiya2008.pdf
14. Романченко А.П. Елітарна мовна особистість у просторі наукового дискурсу: комунікативні аспекти: монографія, Одеса: Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2019. 541 с. http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/26368/1/%D0%A0%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F.pdf
15. Савенкова Л. О. Педагогічна риторика : навч. посіб. К. : КНЕУ, 2009. 298 с. <https://ir.kneu.edu.ua/items/9dc603c6-20d8-4841-a35d-74616b6c6fe4>